Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 61 (12451) | 1984 чылдың март 10, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кеп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ Конституциязының 124 чүүлүнге үндезилээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының бирги сессиязын 1984 чылдың апрель 11-де Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы В. КУЗНЕЦОВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1984 чылдың март 7.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу бодунуң ээлчеглиг хуралынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжынга соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында информацияны чугаалажып көрген. Соңгулдаларның түңнелдери Коммунистиг партияның политиказы болгаш чоннуң күзел-соруу база эрге-ажыктары дээш туржуп турар коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң соңгулда платформазын ажылчы чоннарның, совет ниитилелдиң бүгү кезектериниң бүгү-ниити деткиишкининиң чайынналчак херечизи болган деп демдеглеттинген. Соңгулдалар бүгү черлерге ажылчы чоннарның политиктиг бедик идепкейиниң байдалынга эрткен. Соңгулдаларны организастаар талазы-биле улуг болгаш үре-түңнелдиг ажылды төпте болгаш черлерде партия, совет, профэвилел, комсомол органнары, хөй-ниитиниң миллион-миллион активи чоруткан.

Эрткен соңгулдалар совет улустуң Коммунистиг партияның, оон ленинчи Төп Комитединиң долгандыр чайгылыш дивес сырый каттыжыышкынын база катап ылаптыг бадыткаан. Бадылаашкынга чурттуң чогуур назылыг бүгү чурттакчы чону колдуунда шупту киришкен. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказын соңгукчулар бир эп-сеткилдиг изиг-биле деткивишаан, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн улам быжыглаарынга, бүгү улустуң күрүнезиниң ажыл-херектеринге идепкейлиг киржиринге, социалистиг демократияны улам ыңай ханыладырынга боттарының бүрүн шиитпирлииниң илергейлээн. Депшиттирген кандидаттарны чаңгыс эп-сеткилдиг соңгааны, чурттуң нацияларын болгаш биче улустарын, ниитилелдиң бүгү социал бөлүктерин калбаа-биле төлээлеп турар депутаттарның составы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үре-түңнелдиг ажылынга, күрүне эрге-чагыргазының дээди органының хөй талалыг ажыл-чорудулгазын боттандырарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Соңгулда кампаниязының, депутаттарга кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражыышкыннарының үезинде партияның идип үндүргени сорулгаларны амыдыралга шудургу боттандырары амгы үеде бирги чергениң кылдыр тургустунар ужурлуг деп Политбюро демдеглээн. Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринче, организастыг болурунче болгаш сагылга-чурумче, ажылчы чоннарның инициативазын хөгжүдеринче, совет кижилерниң улам өскен материалдыг болгаш угаан-бодал негелделерин хандырарынче, соңгукчуларның чагыгларын, хамаатыларның саналдарын болгаш чугаалаан бодалдарын боттандырарынче эң улуг кичээнгейни салыры эргежок чугула. Социалистиг демократияның —ажылдап, боттанып турар демократияның ужур-утказы ында.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга партияга отчёттарның болгаш соңгулдаларның кол түңнелдерин болгаш партия Төп Комитединиң февраль (1984 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары К. У. Черненконуң чугаазында, ооң соңгукчулар-биле ужуражыышкынынга чугаазында чүүлдерге болгаш түңнелдерге дүүштүр партия организацияларының сорулгаларын чугаалашкан. Эрткен отчёт-соңгулдалыг кампания ниитилел-политиктиг улуг болуушкун болган. Ол коммунистерниң медерелдииниң болгаш идепкейлииниң бедик деңнелин, СЭКП-ниң Төп Комитедин долгандыр партияның сырый каттышканын болгаш чаңгыс эптиин көргүскен. Отчёт-соңгулдалыг кампания 1,6 миллион партбөлүктерни, цех болгаш эге организацияларны, СЭКП-ниң 4,6 муң район, хоорай, округ, область болгаш край организацияларын хаара тудкан. Партия хуралдары болгаш конференциялар коммунистерниң негелделиг болгаш принциптиг шүгүмчүлелдиг база бот-шүгүмчүлелдиг байдалынга болуп эрткен. Аңаа 3 миллион ажыг сүмелерни болгаш саналдарны киирген. Отчёт-соңгулдалыг кампанияның чугула түңнели болза соңгулдалыг партия органнарының составының ээлээн улуг хемчээлдиг чаартынганы, оларның чаа күштер-биле немешкени болур.

Партия комитеди, партия организациязы бүрүзү отчёт-соңгулдалыг кампаниядан чогуур практиктиг түңнелдерни үндүрерин, оларны ажылдың амгы болгаш келир үеде планнарының үндезини кылдыр алырын, хүлээп алган шиитпирлерниң хажык чок күүселдезин хандырарын Политбюро айыткан. Боттуг болгаш чогумчалыг түңнелдерни шудургу чедип алырының чугулазын база айыткан. Чогум-на ону барымдаалап удуртукчу кадрларның бышканын-даа, күш-ажылчы коллективтерниң ажылын-даа, республикаларның, областарның, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының чедишкиннерин-даа үнелээр апаар.

Экономиканы удуртуруп экижидер, курлавырларны ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле черлерде партия комитеттериниң болгаш партия эге организацияларының мурнунга тодаргай сорулгаларны салган. Ажылдың түңнели дээш бүдүрүлгелерниң эргелерин калбартыр болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле экономиктиг шенелдениң чоруп турарын хүн бүрүнүң контролюнга алырын, социалистиг чарыштың дээштиин чедип алырын хандырарын, совет кижилерниң күш-ажылын болгаш амыдыралын экижидериниң айтыгларын кичээнгейниң төвүнге доктаамал тургузарын, медерелдиг сагылга-чурумну бүгү талалыг быжыглаарын, доктааттынган корум-чурумнуң кандыг-даа хажыдыышкыннарынга эптеш чок чорукту коллектив бүрүзүнге тургузарын айыткан.

Тодаргай бүдүрүлгечи болгаш кижизидикчи сорулгаларны шиитпирлээри-биле чергелештир идеологтуг ажылды сырый холбаарының, күш-ажылчы коллективтерниң политика-моральдыг байдалы дээш удуртукчу кадрларның, бүгү коммунистерниң харыысалгазын бедидерниң эргежок чугулазын Политбюро демдеглээн. Партия активиниң өөредилгезин экижидеринче, ажылдың стилин болгаш методун сайзыраңгайжыдарынче, эге организацияларның дайынчы арга-шинээзин бедидеринче, коммунистерниң эгелекчи болгаш идепкейлиг чоруун бүгү талалыг хөгжүдеринче шыңгыы кичээнгейни угландырган.

СЭКП ТК-ның доктаалын солуннарга парлаар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чурттуң иштики болгаш даштыкы политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИНИ

Кызылдың мебель фабриказы бо чылдың баштайгы ийи айларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 111,6 хуу күүсеткен. Эрткен чылга бодаарга, өзүлде темпизи 113,6 хуу болган. Бо дээрге ажылдың планнаашкынын болгаш ооң түңнелдерин нормативтиг арыг продукцияны бүдүргениниң барымдаалап түңнээни-биле чедип алдынган көргүзүг. Эрткен чылга бодаарга, бүдүрүлге бараанныг продукциязы бүдүрериниң планын 107 хуу, ооң сайгарылгазын 112,8 хуу өзүлделиг кылдыр боттандырган.

Коллективтиң эң хоочун ажылчыннарының бирээзи бо бүдүрүлгеде чээрби беш чыл үзүктел чокка ажылдап келген чыып-эптээр цехтиң чазаныкчы-эптекчизи Вадим Васильевич Синельников 1983 чылдың түңнели-биле «Мергежилиниң тергиини» деп ат дээш социалистиг чарышка үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылчыннарының аразында калбарган чарышка тиилекчи болган. Бедик мергежилдиг ажылчын бодунуң дагдынып алганы Макар Сатты чазаныкчының ижинге өөредип турар. Ооң өөреникчизи ам дөрткү разрядты шиңгээдип алган.

Чамдыкта ыяштың азы дужалал кезектериниң шынары багай болуп турар, ооң уржууңда херектел бараанның шынары эки эвес апаар деп, ол хомудап чугаалады.

«Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчегге фабриканың цехтери идепкейлиг киржип турар. Февраль айда машина-биле ыяш хоюглаар болгаш чыып-эптээр цехтер чарышка шылгараан.

А. БАГЫР.

ЧУРУКТА: Кызылдың мебель фабриказының чыып-эптээр цегинде чазаныкчы-эптекчи, күш-ажылдың хоочуну, 1983 чылда «Мергежилиниң тергиини» деп ат дээш республика чарыжының тиилекчизи В. В. Синельников.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

СҮТТҮҢ ШЫНАРЫ...

рейд

Сүттүң болгаш сүт продуктуларының онза үнелиг, кижилерниң кадыкшылынга ажыктыы оларны кижилерниң хүн бүрүде аъш-чеминиң чугула кезээ болдуруп турар. Ынчангаш сүт болгаш сүт продуктуларын, ылаңгыя бичии уруглар, улуг назылыг кижилер болгаш аарыг кижилер чемге үргүлчү ажыглаары эргежок чугула.

Сүт—дүрген үрелиичел продукт. Ындыг болганда сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары болгаш сүт продуктуларының бүдүрүкчүлери санитарлыг дүрүмнерни ханы билир болуру болгаш ажылдаар черлерин санитарлыг байдалга дүүштүр тургузары база хууда гигиена дүрүмнерин шыңгыы сагыыры эки шынарлыг сүттү дужаарының, сүт продуктуларын белеткээриниң таарымчалыг байдалдарын тургузар. А доктааттынган санитарлыг негелделерни чугулага албас болгаш сагывас чорук чурттакчы чоннуң кадыкшылынга улуг хоралыг. Кызыл районнуң ажыл-агыйларынын сүт-бараан фермаларында санитар-гигиеналыг дүрүмнерни сагып турарын болгаш районнуң санэпидстанциязынын ажылдакчыларының кылган сагындырыгларын олар канчаар күүседип турарын рейд кежигүннери тодарадып хынаан.

Районнуң ажыл-агыйларындан Кызылдың сүт заводунга февральда ниитизи-биле 131 тонна чалаң сүт дужааттынган. Ооң иштинде бирги сортка хүлээп алдынганы 81,9 тонна, ийиги сортка 54,8, куду шынарлыы 4,8 тонна болган. Бо көргүзүглер районнуң күрүнеге дужаап турар сүдүнүң дыка хөйү ийиги сорттуу болуп турарын херечилеп турар-дыр. Ниити дужааттынган чалаң сүттүң хемчээлин аңгы-аңгы ажыл-агыйларга хамаарыштыр алырга мындыг: «Тиилелге» совхозтуң саткан чалаң сүдүнүң 40 тоннназы бирги сорттуу,а 20 тоннназы ийиги сорттуу болган. «Көк-Тей» совхозтан келген чалаң сүттүң дензизи 48,7 тонна, ооң иштинден бирги сорттуу 33,5 тонна, ийиги сорттуу 15,2 тонна, а «Кара-Хаак» совхозтуң дужааган 9,4 тонна чалаң сүдүнүң чүгле 1 тоннаазы бирги сорттуу, а артканы ийиги болгаш куду сорттуу болган. «Х Улуг хурал» совхозтан келген 13,2 тонна чалаң сүттүң 7,2 тоннназы бирги, 5,8 тоннназы ийиги, 2,2 тоннназы багай шынарлыг болган, а 0,8 тонна сүттү ГОСТ негелделеринге дүүшпес дээш дедир эгиткен. Агаар-бойдустуң байдалы ам-даа соок турбуже, ажыл-агыйларның сүт заводунга эккеп дужаап турар сүдүнүң чамдык кезии ажыг болуп турар. Оларның саткан сүдүнүң шынары багай болуп турары база ында. Чижээлээрге, «Х Улуг хурал» совхозтуң сүт-бараан фермазының дужааган сүдүнүң 2,2 тоннназы, «Кара-Хаак» совхозтуң 4,6 тонна азы дужааган чалаң сүдүнүң чартык кезии хирези (!) ажыг болганы ол. Сүт заводунга дужаап турар бүгү сүттүң бактериялыын он хонуктап хынап турар.

Сүт заводунга кирип турар сүт кандыг-даа өске амдан, чыт чок, кончуг арыг, эки шынарлыг болур ужурлуг болгай. Чүгле эки шынарлыг сүттен эки шынарлыг сүт продуктуларын белеткеп болур. Багай шынарлыг сүттү дужаары бир талазында ажыл-агыйларның боттарынга улуг когаралды чедирип турар, чүге дизе 1 тонна бирги сорттуң күрүнеге садар өртээ 410 рубль, а ийиги сорттуу оон барык ийи катап чиик өртекке хүлээп алдынар.

Фермалардан кээп турар сүттүң шынары оларның девискээриниң арыг-силиинден эгелээш, саалда аппараттарының санитарлыг байдалындан, сүттү тускай машинага сөөртүрүнден, ферманың саанчыларының болгаш өске-даа ажылчыннарының санитария дүрүмнерин шын сагыырындан онза хамааржыр. Районнуң «Көк-Тей» сүт-бараан фермазыныңындан өскелериниң девискээри аажок хирлиг, ой-шаанда аштаттынмайн турар. Бүгү СБФ-лерниң инек кажааларының иштии хирлиг, караңгы. «Кара-Хаак» «Шамбалыг» совхозтуң фермаларында кажаалар иштинин ээн саанчылар хол-биле аштап үндүрүп турар. «Шамбалыг» совхозтуң фермазы эргижирээн болгаш оларның орнунга чаа кажаалар тудар деп турар болганда, аңаа транспортёрну тургузары амгы үеде чугула эвес дийик, а «Кара-Хаак» совхозтуң фермазында ажылчыннар өдекти хол-биле дажып турары чүнүң-биле тайылбырлаттынарыл?..

Ферма бүрүзүнде инектерниң хендирбе кырынга чедир өл өдек чыпшына када берген—бүдүн кыш дургузунда оларны чаңгыс-даа аштап, арыглаваан илдең. Ол ышкаш саанчылар саалда мурнунда инектериниң эмиглерин чугбайн турар, а чуур-даа болза шупту инектерни чаңгыс кочал суг-биле чүгле чодуп ап турары тодараттынган. Тускай аңгылаан кочалдарга бир инектиң эмиглерин чугган соонда хирлиг суун төккеш, кочалды арыг суг-биле чайыпкаш, чаа сугну кудуп алыр турбуже, саанчылар ол дүрүмнү сагывайн турар. Ол бөдүүн санитарлыг негелдени чаңгыс-даа фермада күүсетпейн келгенин рейд кежигүннери шупту фермаларның саалда аппараттарының иштинден өдек торланчызын, дүктү тып ап турганы көскүзү-биле бадыткаан.

Фермаларда сүт савалары чуур болгаш тургузар өрээлдерниң иштии соок, хирлиг. Сүт саваларын бакка чуп турар. Бидоннар аастарында резина көвеглерни үр үеде чугбаанындан олар үстүг, хирлиг, артында-ла дүдүй берген. «Көк-Тей» сүт-бараан фермазында, «Тиилелге» совхозтуң сүт комплекизиниң № 3 кажаазында изиг суг бар, а арткан фермаларда чок. Районнуң фермалары изиг суг-биле одалга системазын дамчыштыр хандыртынганы санитарлыг дүрүмнерге канчап-даа таарышпас.

Оларның сүт кудар савалары болгаш кочалдары четче демдеглеттинмээн. Ол дугайын районнуң санэпидстанцияның ажылдакчылары моон мурнунда база пегеп, сагындырып келген.

Кайы-даа фермаларда саанчылар болгаш ажылчыннар ажылчын хеп-биле четче хандыртынмаан — халаттары хирлиг, эрги. Ылаңгыя торуур инек кажааларында ажылдап турарларның резина баартыктары, идиктери чок. Аңаа чергелештир мындыг фактыны база айтыры чугула. «Шамбалыг» совхозтуң фермазының болгаш «Тиилелге» совхозтуң сүт комплекизиниң инектери туберкулёзтан болгаш бруцеллёзтан аарып турар, а оларның саанчыларында, ажылчыннарында эң бөдүүн камгалал чүүлдери—резина хептер, дезинфекция кылыр чүүлдер безин чок.

Сүттүң шынарын тодарадыр дериг-херекселдерлиг лабораториялар бар-даа болза, (ындыг лаборатория Оттук-Даш сүт-бараан фермазында чаа тургустунуп турар) оларда сүттүң чүгле үскүрүн хынап турар, а арткан шынарлары реактивтер болгаш өске-даа чүүлдер четпес болганы-биле хынаттынмайн турар. «Шамбалыг» совхозтуң фермазында лаборатория долузу-биле дериттинген, ынчалза-даа ында сүттүң үскүрүн безин тодаратпайн турар. Черле ынчаш «Шамбалыг» совхозтуң фермазы районнуң беш фермаларындан эң чөгенчиг байдалда дээрзин рейд кежигүннери тодараткан. Фермада байдалды совхозта профэвилел комитединиң даргазының оралакчызы М. Кечил-оол болгаш ферманың бригадири Ч. Мөңгүш-биле кады хынап көрдүвүс. Ында инек кажаазы шагда эргижирээн, бүгү ажылдар механизастаттынмаан. Инек кажаазының иштинге кире бээрге караңгы, соок, өл-шык. Дезинфекция кылыр чүүлдер четче эвес.

Фермада амгы үеде 98 инек арткан, оларның 50-ин саап турар. Инектери туберкулёзтуг дээш ферманың сүт дужаарын хораан, ол чүгле саржаг дужаап турар. Саанчылар үс хайындырарда ыяш чок болганы-биле кажаа, херим үреп оттулуп турар, а совхозтуң удуртулгазы болгаш тускай эртемниглери саанчыларга өске-даа таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээрин бодавайн турарлар. Ферма аарыг инектерлиг хирезинде саанчыларның, ажылчыннарның чамдык бичии уругларын садикте тургуспааны-биле фермага хүнзеп турары оларның кадыкшылынга айыылдыг байдалды тургузуп турар. Саанчыларның, ажылчыннарның ажылчын хептерин чуур төпчүттүнмээн, ону боттары ажылдаар черинге чуп ап турары санитарлыг дүрүмнерни фермада каржызы-биле хажыдып турарының база бир көскү чижээ болур-дур. Совхозтуң удуртулгазы база өске-даа ажылдакчылар ферманы чаарты тудар болгаш инектери аарыг дээр чылдагааннар-биле оон хая көрнү бербейн, ында ам-даа ажыл чоруп турар болганда, ында кижилер ажылдап турар болганда олче кичээнгейни кошкак кылбайн, деткимчени дузаны көргүзери чугула боор.

«Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазында болгаш «Тиилелге» совхозтуң сүт комплекизинде санитарлыг негелделерге дүүшпес чамдык чүүлдер бар-даа болза, арткаларнарнындан ниитизи-биле байдал эки болду. Оларнында база-ла дезинфекция кылыр чүүлдер четче эвес. «Көк-Тей» сүт-бараан фермазында (бригадири И. Сагоян) саалда аппараттарын чуп турары эки-даа болза, сүт кудар савалар бакка чугдунган болган.

Рейд кежигүннери Оттук-Даш сүт-бараан фермазында болгаш «Кара-Хаак» совхозтуң сүт-бараан фермазында санитарлыг дүрүмнер колдуунда сагыттынмайн турарын илереткен. Оттук-Даштың саанчылары совхозтуң удуртулгазынга негелде-дилег кылырындан пат хөңнүвүс калган дижир болду. Чунар-базың ажылдавайн турар, ооң иштин чунарынга таарымча чок. Кудук казып бээр дугайында хөй удаа чугаалашса-даа, кандыг-даа түңнел чок. Саанчылар мал чемин хол-биле дажып турар. «Кара-Хаак» совхозтуң чунар-базыны септеттинмээниниден база-ла ажылдавайн кыштаан. Инек кажааларының септелгези ында багай, иштин аажок өл-шык. Бо ийи фермаларның сүт сөөртүр машиналары үрелик болганы-биле сүттү чүък сөөртүр машиналарга дажып турары санитарлыг негелделерге дүүшпес.

Ынчангаш, районнуң болгаш үстүнде кирген ажыл-агыйларның удуртукчу ажылдакчылары, тускай эртемниглер болгаш фермаларның бригадирлери фермаларга санитарлыг культураны бедидер болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидеринче доктаамал сагыш салыры, гигиена негелделерин сагыырын шыңгыы контрольдаары болгаш чүгле эки шынарлыг сүттү күрүнеге дужаар дээш кичээнгейни күштелдирери районнуң дужаап турар сүдүнүң шынарын бедидериниң чугула магадылалы болур. Ол ышкаш «Зооветснаб» фермаларны бүгү-ле чугула дезинфекция чүүлдери-биле четче хандырары база чугула айтырыг. Фермаларның девискээрлерин арыг тургузар, таарымчалыг болдурар, инек кажааларының болгаш дузалал тудугларнын (сүт хүлээп алыр, саалда аппараттары болгаш сүт савалары чуур, оларны шыгжаар болгаш өске-даа...) ой-шаанда септээр азы чаартыр, суг хандырылгазын чурумчудар болгаш саанчыларның, ажылчыннарның санитарлыг билиглерин бедидер дээш тодаргай хемчеглерни боттандырар үе келбээн бе?

Рейдини чорутканнар: Д. КУНГААЛАЙ, республиканың санэпидстанциязында аъш-чем гигиеназының талазы-биле салбырның эргелекчизи; Т. ЗАПОРОЖЕЦ, кедээ ажыл-агый продуктуларын садарының болгаш шынарының талазы-биле күрүне инспекциязының инспектору; Л. БИЧИИЖИК, Кызыл районнуң санэпидстанциязының санитар эмчизиниң дузалакчызы; Л. МОНГУШ, «Шынның» корр.

СЭТА-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Персид мугулдурунуң девискээринде Американың Каттышкан Штаттарының ап чорудуп турар хемчеглери тайбыңга болгаш делегейниң айыыл чок чоруунга шыңгыы кыжаныышкынны тургузуп турар. Ол кавыже ам он-он америк корабльдерни чедире берген. АКШ-тың ужар чүүлү агаарда үргүлчү таңныылдап турар.

Эргениң ниитиге хүлээп көрдүнген норма-чижектерин, чижээ, Ажык далай дугайында 1958 чылдың конвенциязын болгаш Делегейниң хамааты ужар чүүлүнүң дугайында Чикаго конвенциязын дерзии ёзу-биле үревишаан, америк тала калбак далай делгемнеринге даштыкы хамааты самолёттарның ужудуруның болгаш суднолар эрттирериниң чурумун—Каттышкан Штаттарның шуут эргезинде турар сугларга хамаарыштыр күштүг болуп турар ол чурумдан безин артык кызыгаарланчак чурумну кара туразында доктаадып тургускан-дыр.

Ажык далай девискээрин болгаш ооң кырында агаар девискээрин АКШ-тың контролюнга чагыртыр дээр ыят чок кордаашкын илдең-дир. Ооң-биле кады америк тала экиндиринишкиннер болгаш ужудуушкуннар талазы-биле бодунуң туразында күштүг болдуруп чоруда бергени «дүрүмнерни» сагывастарга хамаарыштыр күштүг ажыглаар дээр кыжаныышкыннарны безин чугаалап турар.

Америк төлээлекчилерниң медеглелин ёзугаар алырга, ол бүгүнү «суднолар эртиишкиннериниң хостуун» хандырары-биле кылып турар янзылыг болуп турар. Херек кырында чугаа болза, өске чүүлдүң дугайында — бодунуң шериг күчүзүн калбарты көргүзүп тура, Персид мугулдурун америк «амыдыралчы эрге-ажыктарның» база бир девискээри кылып алыр дээр империалистиг чүткүлдерни бадыткаар дээр Каттышкан Штаттарның оралдажыышкынының дугайында чоруп турар.

Каттышкан Штаттарның хемчеглери чүгле эрге-хоойлуларга бүрүн удур эвес болдур ийин. Ол хемчеглер Персид мугулдурунда агаар болгаш далай оруктарын ажыглап турар хөй санныг күрүнелерниң эрге-ажыктарын шуут-ла тооп көрбээни болур: ол хемчеглер оларга материалдыг улуг каржа-когаралды чедирип, оларның хамаатыларының амыдырал-чурттаалгазын айыыл-халапка таварыштырып болур.

Америк шериг корабльдериниң болгаш самолёттарын Персид мугулдурунуң девискээринде мөөңнеп турары дүшкүүрелдиг чорукту дыка чидиглендирип, америк чепсектиг күштерни киир тыртыптар чөрүлдээлиг байдалды тывылдырарынче күткүп турар.

Каттышкан Штаттарның база дагын дүрүм чокка тывылдырганы бо чүүлдү Совет Эвилели шиитпирлиг буруу шаап, ажык далайга экиндиринишкинниң болгаш ооң кырында агаар делгеминге самолёттар ужудуушкуннарының хостуунга хамаарыштыр АКШ-тың кара туразында доктаадып тургускан кызыгаарлаашкыннарын хүлээп көрбейн турарының дугайын медеглеп тур.

Бодунуң политиказының, Персид мугулдурунуң девискээринде болуп турар чүүлдерни холгаарлаар дээр оралдажыышкыннарының болдунгу дег айыылдыг уржуктары дээш АКШ-тың чазаа бүгү долу харыысалганы чүъктээр апаарын ол билип алыр ужурлуг.

Тувинская республ... БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ДУРЖУЛГА АРНЫ

«ЧЫРАА-БАЖЫ» СОВХОЗТА КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ АРГАЗЫН АЖЫГЛАП АЖЫЛДАП ТУРАРЫ

Коллективтиг керэз-биле ажылдаары дээрге-ле ажыл-агыйны бот-орулга-чарылгалыг чорударын боттандырарының депшилгелиг хевирлериниң бирээзи деп чүве билдингир. Бо чаа арганы чүгле үлетпүрге, транспортка, тудугга эвес, а харын көдээ ажыл-агыйда чедиишкинниг ажыглап турар.

Ооң кол-ла сорулгазы коллектив кежигүннериниң бот-идепкейин, бүдүрүлгениң нурлавырларын, техниканың база ук черниң мурнаачыларының дуржулгазын боттарының ажыл-чорудулгазынга калбаа-биле ажыглаарынче угланган. Бәза ол ышкаш ажыл-агыйның талазындан бүгү талалыг дузаны чедирип тургаш, чимк бот-үнелиг, бедик шынарлыг продукцияны бүдүрери болур.

Бот-орулга-чарылгалыг керэз-биле ажылдап турар коллективтерниң ажылының түңнели бедик, орулгазы болгаш камналгазы хөй болур дээрзин тодаргай чижектер бадыткап турар. Чүге дээрге ол коллективтерниң кежигүннериниң хууда сонуургалы бүдүрүлгениң сорулгазы-биле дүүшкен, ооң уламындан капитал салыышкынналарны болгаш бүдүрүлге фондуларын ажыглаары зокижип, ажылдың түңнели-биле төлевирниң хамаарылгазы улам күштелип турар.

СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң «Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, чижээ, пландан ажыр 1 хуу бедидери болгаш продукцияның бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедирин чедип алыр. Ону планга немештир партияның немелде даалгазы кылдыр көөр «керек» деп айтыышкыны бар. Партияның шак ол чүгүлэ даалгазын херек кырында боттандырарының бир тодаргай хевири — бот-орулга-чарылгалыг керэз-биле ажылдаары болур. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, материалдыг чарыгдалдарны эвээжедиринге, коллективтиң аргаларын эң-не долузу-биле ажыглаарынга дузалаар.

Бистиң республиканың көдээ ажыл-агыйында шак ындыг аргаже баштай киргеннерниң бирээзинге Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң түс түс коллективтери хамааржыр. Ынчангаш солуннуң бо арнындан ол совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг ажылдап турар бригадаларының, звеноларының ажылижи, дуржулгазы, ол талазы-биле ам-даа кылып чорудар хемчеглери-биле танышып көрээлиңер.

Дагыр-Шеминиң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазының аныяк малчыннарының бирээзинге Александр Сарыглар хамааржыр. Ол школа дооскаш-ла, адаиезинге дузалажып, дузалаачы кадарчылап эгелээн. Ооң дуржулгазы чыл нелген тудум улам байып, бедип орган. Ынчангаш ол каш чыл эрткенде боду бир кодан хойну хүлээп алган.

Александр хой малдааш, ам ниитизи-биле 10 чыл чедип турар. Бо үениң дургузунда ол төрээн совхозунга хөй малды өстүрүп берген. Аныяк малчын он бирги беш чылдың үшкү чылында төрүүр 100 хойдан 97 хураганны онча-менди доруктургаш, бодунга алган социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсетмен.

Амгы үеде малчынның кадарганы 426 хоюнуң 340-и оолдапкан. Оларның хураганнары шупту онча-менди доругуп турар. Александр бо чылын төрүүр 100 хойдан-на 100 хураганны камгалап алыр деп социалистиг хүлээлгени алгаш, ажылдап турар.

ЧУРУКТА: аныяк хойжу А. Сарыглар.

МАЛ ЧЕМИ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИНИҢ ЗВЕНОЗУ

Амгы үеде күш-ажылды организастаарының бо чаа аргазы ылаңгыя мал чеми белеткээр звеноларның, бригадаларның аразында калбаа-биле нептереп турар. Амыдыралдың негелдези-даа ындыг апарган. Чүге дээрге «Ээ эвээш чарыгдалбиле эң-не хөй продукцияны бүдүрер», «Экономика кампалгалыг болур, ужурдугу», «Кажан-даа, каяа-даа бижыг сагыыла-чурум дээш» деп чугула айтырыгларывыска бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар ажылдаар арга эң-не чугула черни ээлээп турар деп чүвени боттарывыстың ажылывыстан херек кырында көрдүвүс.

Бистиң совхозтуң Чыргакы салбырында мал чеми белеткээр бот-орулга-чарылгалыг звено 1983 чылдың апрель айда тургустунган. Ооң составында 6 кижи кирдивис. Эң-не баштай совхоз-биле керээни чарып алдывыс. Тодаргайлаарга, белеткээр мал чеминиң планын, ооң кылыр ажылының хевирлерин, хемчээлин, ажыглаар черивистиң хемчээлин тодарадып, аңаа ажыглаар техниканың санын база өске-даа чарыгдалдарны ындыг көрүп, планнадывыс.

Өскээр чугаалаарга, бот-орулга-чарылгалыг ажылдаар коллективтиң кол-ла негелдези, үндезини болур технологтуг картаны тургузуп алдывыс. Ынчангаш мал чеминиң белеткелиниң үезинде ажылды шак мынчаар организастаарының бо хевири керээде киржип турар ийи таланың экономиктиг сорулгаларынга долу дүүшүп турарын ажылдай бергеш, херек кырында көрдүвүс.

Совхоз керээ ёзугаар хөй, эки шынарлыг мал чемин алыр, а бис бүгү эт-керекселди камныг, бүдүрүкчүлүг ажыглааш, белеткээн сигенивис дээш, керээ ёзугаар акша төлевирин алдывыс. Ынчангаш аңаа кайы-даа таланың сонуургалы улуг.

Боттарывыска быжыглаттынган шөлүвүстүң ажылдарын апрель айда-ла эгелеп турдувус. Ынчан шөлүвүстүң эң баштайгы суггарылгазын чорудуп эгелээнивис ол. Ооң соонда шөлдерже янзы-бүрү чемнигидилгелерни сөөртүп, даштыг черлериң дажын аштаар дээш оон-даа өске ажылдарны кылып чоруттувус.

Агротехниканың бүгү чурумнарын сагып турган, биске хуваатынган шөлүвүске мал чеминиң үрезинин чашкаш, ооң ажаалдазын, суггарылгазын ой-шаанда бедик шынарлыг чорутканывыс ачызында ооң дүжүдү эки болган. Ынчангаш чай дургузунда сиген ажаап алыр шөлүвүстү үш катап суггаргаш, ооң соонда кезип эгелединвис.

Бистиң звенога ниитизи-биле 120 га сиген шөлүг быжыглаттынган турган. Ол бүгү ажылдарны кылырынга бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар 7836 рубльди шиңгээдип алыры планнаттынган турган. Ол керээни херек кырында боттандырар сорулганы боттарывыстың мурнувуска салгаш ажылдап киргеш, херек кырында 1 гадан 50 центнер люцернаны алдывыс. Звенонуң бир ажылынынга хамаарыштыр 489 центнер хөй чылдыг сиген белеткээр турган. ону бир сигенчиге онааштыр 1058 центнер кылдыр күүсеттивис.

Керээни чарып турган, дутурушканывыс 7836 рубльди шиңгээдип алыр, деп хүлээлгевистен 4 мун 793 рубльди чай дургузунда авансылап алдывыс. Ол бир кижиге онааштыр алырга ай санында 160 хире рубль. А арткан 3043 рубльди чылдың төнчүзүнде алдывыс. Ынчангаш чылдың төнчүзүнде бүгү бүдүрүп үндүрген продукциявыс дээш — бүгү-ле коллективтиг шаңналдар, эвээш ажылчын күжү-биле хөй пордукцияны бүдүргени дээш, шалың фондузуңга камналга, сигенчилерниң саналы-биле нормаларны эде көргени дээш хары угда төлээр шаңнал акша, кыварчаар материалдарны камнап алганы болгаш оон-даа өске көргүзүглер дээш ниитизи-биле 5772 рубльди бистиң звенога төлеп берген. Звенонуң кежигүн бүрүзүнге онааштыр хуваарга ол 1400 хире рубль болган. Ынчангаш бистиң бот-орулга-чарылгалыг звеновустуң кежигүн бүрүзү апрель айдан октябрь айга чедир ажылдааш, бир кижиге онааштыр ниитизи-биле 2680 рубльди ажылдап алган.

Бо чылын база бистиң звеновус бот-орулга-чарылгалыг керээ-биле ажылдаар. Ынчангаш эрткен чылын чамдык чедир кылбаан, билбейн барган болгаш ажыл-агыйывыска таваржып турган бергедээшкиннерни ажып эртип, боттарывыстың чедип алган арга-дуржулгавысты бистиң совхозта бот-орулга-чарылгалыг керээ-биле ажылдаар деп турар звеноларның кежигүннеринге дамчыдар бис.

С. ТАҢГЫТ-ООЛ,
бот-орулга-чарылгалыг сигенчи звенонуң удуртукчузу.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАНЫ ЧЕР БОЛГАНГА НЕПТЕРЕДИРИНГЕ ДЕЛГЕМ

ОРУКТУ АЖЫДАРЫНЫҢ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛАЗЫ БҮГҮДЕГЕ БИЛДИНГИР БОЛГАЙ. АҢАА ШАПТЫКТАП ТУРАР БҮГҮ-ЛЕ ЧҮҮЛДЕРНИ ШУПТУЗУН ЧАЙЛАДЫРЫ ЧУГУЛА.

(СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары К. У. Черненконуң соңгукчулар-биле ужура ажыышкын үезинде чугаазындан).

КОЛ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Бот-орулга-чарылгалыг ажыллаар деп турар бригадалар, авеноларга эң-не баштай дараазында кол чүүдерни чугулалап көөр ужурлуг:

1. Администрацияның болгаш ындыг бригаданың, звенонуң бот-боттарының аразында хүлээлгелерин керээ-биле быжыглаар болгаш ону бригаданың, звенонуң паспортунга бижиир. Азы өскээр чугаалаарга технологтуг картаны (бүгү-ле кылыр ажылдарның долу дамзызын) тургузары чугула. База ол ышкаш бригаданың, звенонуң ажылының түңнелдерин көргүзер тускай санны ажыдар.

2. Тус-тузунда төлевир алыр турган ажылчың бүрүзү чүгле бодунга эң-не ажыктыг чүүлдү кылырынга сонуургалдыг. А чаңгыс аай нарядбиле ажылдай бергенде, аңаа ооң өөрү канчаар ажылдап турары чугула черни ээлээр. Бүгү нарядтар ёзугаар төлевириниң түңү бригаданың ниити ажылдап алган акшазы болур.

3. Ол аргаже шилчиирде бригаданың, звенонуң кежигүннериниң эки тура күзели, планның онаалдаларны күүседирде долу бот-башкарылганы тургузары чугула. Кылган ажылының түңнели дээш төлевирни херек кырында бүдүрген продукция дээш төлээр.

4. Ындыг аргаже киргеннер мурнунда тодаргай салдынган планнарны чедишкинниг күүседир дээш бир демниг, коллективтиг ажылдап тургаш, чаңгыс ниити түңнелди чедип алыр ужурлуг. Ынчангаш коллективте кижи бүрүзү кылган ажылы дээш харыысалгалыг болгаш бот-боттарынга эш хуу ёзу-биле хамаарылгалыг болуру негеттинер.

Хөйү чаңгызы, чаңгызы хөйү дээш ажылдаары бригада, звено кежигүннериниң бедик медереллиг бот-харыысалгазындан хамааржыр. Бо аргабиле ажылдаарга, ажылчынарның бот-боттарынга дуза кадары, кижи бүрүзү холушкак ийи-үш мергежилди шингээдип алыры чугула негелдениң бирээзи апаар.

ЧУРУКТА: Маадыр Сат биле Үндүң-оол Сат олар совхозтуң Чыргакы салбырында бот-орулга-чарылгалыг сигенчи звенонуң кежигүннери. Олар амгы үеде сиген кезер техниказының септелгезин бүрүнү-биле дооскаш, белениниң шугумунда тургусканнар.

ХОВУ-ТРАКТОР БРИГАДАЗЫ

Бистиң совхозта бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар эң баштай ажылдап эгелээннериниң аразында бистиң ажылдап турарывыс хову-трактор бригадазы хамааржыр. Күш-ажылдың депшилгелиг бо аргазынче эрткен чылын кирдивис. Ында ниитизи-биле 14 механизаторлар хаара туттуган. Бригада керээзи-биле бот-орулга-чарылгалыг ажылдап эгелээнге, ажылдың алыс түңнели дээш үе-үелей авансылаар аккорд шаңналдыг төлевир системазы күш-ажылчы коллективте кежигүн бүрүзүнүң харыысалгазын болгаш бот-негелдезин бедидип турар. Чижээлээрге, бистиң бригадавыс кежигүннери авансыны, ниити төлевирни болгаш шаңналды үлежирде аңгы-аңгы негелдерни барымдаалап турар.

Ол негелделерде бүдүрүлгеге хамаарышкан айтырыглардан аңгыда күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң чурумун сагыры, уруг-дарыының кижизидилгези, школа өөредилгези, өг-бүлениң культуразы, хөй-ниити ажылынга киржилге болгаш бот-боттарынга дузалажылга дээш чүүлдер база кол черлерни ээлеп турар. Бо талазы-биле элээн ажылдар бистиң бригадада кылдынган.

База ол ышкаш бистиң бригада кежигүннери бүгү ажыл-херекти боттары шиитпирлээринге, боттары харыылаарынга чаңчыгып бар чыдар. Ынчангаш бисте эргедаа улуг, харыысалга-даа бедик. Дүжүттүң бедик болуру бистиң чаңгыс кижи дег демниг ижившстен дорт хамааржыр. Коллективтиң төвүлели сула ажылдаан азы сагылга-чурум хажыткан кижиниң ажыл төлевирин-даа, шаңналын-даа казыыр, аңаа өске хемчеглерни-даа көргүзүп болур.

Шаңнал-мактал тыпсырын база төвүлел шиитпирлээр. А ниити ажылдап алган акшавысты база бригаданың төвүлели хуваар. Акшаны бригаданың кижи бүрүзүнге шын хуваарда дараазында негеделерни барымдаалап турар бис. Кол-ла барымдаалаар үүлүвүс — механизаторларга тывыскан квалификация разрядтары болгаш херек кырында ажылдаан үезин колдадып турар бис. Бригада кежигүннериниң ажылының ниити түңнелиниге механизаторнуң киирген үлүүн улам долу тодарадыры-биле күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин ажыглап турар бис. Ол-ла арганы бригаданың немей ажылдап алган акшазын, коллективтиг шаңналдарның бүгү хевирлерин деңге үлээрде ажыглаары чурумчуп бар чыдар.

Бистиң совхоз мээң удуртуп турарым бот-орулга-чарылгалыг бригадага бүдүрүлгениң хемчээлиниң күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң база ажылдың шынарын экижидериниң планнарын бээринден аңгыда, ажыл төлевириниң фондузунуң талазы-биле материалдарны, кывар-чаар чүүлдү чарыгдаарының нормаларының талазы-биле даалгаларны база бээр.

Ам бистиң хову-таракторбригадазының кежигүннери шак мындыг аргаже киргеш, күш-ажылга эрткен чылын кандыг түңнелдерни чедип алганын бижип көрейн.

Бир эвес бистиң совхоз эрткен чылын 1 га черден чүгле 1,5 центнер тараа дүжүдүн ажаап алган болза, бистиң бригадавыс 1 га черден 10,7 центнер кызыл-тасты ажаап алган. Бо болза бистиң бригаданың кежигүннериниң бот-орулга-чарылгалыг керээже киргеш, баштайгы кылган бурунгаар базымы болур.

Бо чылын база бригада керээзи-биле ажылдап эгелеливис. Амгы үеде бисте быжыглаттынган шөлдеривисче чемишчидилгелерни, өдекти сөөртүп эккелдивис. Бо чылдың чазынында 2217 гектар черни болбаазырадып кылыр бис. Он бирги беш чылдың дөртку чылында эрткен чылгы көргүзүглеривистен-даа бедик түңнелдерни чедип ап, Совет Тываның 40 чыл ойнга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш тура-соруктуг ажылдап турар бис.

У. МОНГУШ,
хову-трактор бригадазының бригадири.

ХОЙЖУЛАР

Күш-ажылдың коллективтиг керээ аргазын ажыглап, ажылдаан коллективтерниң аразында Дагыр-Шеминиң хойжу бригадазы база бар. Бистиң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадавыста ниитизи-биле төрүүр 1517 баш хойну беш коданга үскен. Депшилгелиг чаа аргаже киргеннивис соонда бистиң мурнувуска элээн бергедээшкиннер турганы чажыт эвес. Чүге дээрге, бо чаа арга-биле моон мурнунда таныш эвес, эки өөренип албаан улуска биллинмес чүвелер кайы көвей турган.

Эң ылаңгыяда бүгү-ле кылыр ажылдарның долу дамзызынга болгаш ажыл-агыйның удуртукчулары-биле чарган керээге хамык ажыл, ийи таланың хүлээлгелери тода айыттынмайн турган. Ооң уламынан алыс түңнелди барымдаалап, белен продукция дээш төлевирни кылырда чедир кылдынмаан чүүлдер эвээш эвес. Моон соңгаар ооң күүселдезинге шынгыы контрольду ийи талага деңге чорударын чедип алыры күзенчиг.

Хойжу бригаданың бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар ажылдап эгелээнинде чамдык четпестер тургандаа болза, ниитизи-биле багай эвес түңнелдерни эрткен чылын чедип алган бис. Бригада он бирги беш чылдың үшкү чылында төрүүр 100 хойга онааштыр 85 хураганны онча-менди камгалап алган.

Мен бодум төрүүр 100 хойдан 100 хураганны камгалап алыр деп социалистиг хүлээлгени алгаш, херек кырында төрүүр 100 хойданна 103 хураганны камгалап алдым. Аныяк малчыннардан Александр Сарыгларның көргүзүү база багай эвес болган. Ол төрүүр 100 хойдан 97 хураганны алган.

Чылдың түңнелинде бригаданың хойжуларының ажылының ниити түңнелин үндүрүп тургаш, бригаданың кежигүн бүрүзүнге күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин тодарадып тура бригада коллективи ооң ажылга хамаарылгазын, ажыл шагын ажыглап турарының деңгелин, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагып турарын өөренип көрген. Ол шынап-ла чөп, чүге дээрге, чаңгыс кижиниң четпестери, ажыл шагын чөп ажыглавааны бүгү бригаданың ажылының түңнелдеринге, а ындыг болганда — ажыл төлевирине салдарлыг болур.

Хойжулар чылдың түңнелинде ниити бүдүрүп үндүрген продукциязы дээш бир өг-бүлеге хамаарыштыр ортумаа-биле 1164 рубльди алган.

Амгы үеле бистиң Дагыр-Шеминиң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазында хой оолдаашкыны адакталган. Бригаданың чамдык коданнарында малчыннарның кадарган хою бүрүнү-биле оолдапкан. Ынчангаш баштайгы санаашкыннар ёзугаар алырга, бригаданың көргүзүглери багай эвес болуп, төрүүр 100 хойга онааштыр 90 хураган чедип турар.

С. САРЫГЛАР,
Дагыр-Шеминиң хойжу бригадазының малчыны.

ЧУРУКТА: совхозта Удуй-оол Сундуевич Монгушка удурткан бот-орулга-чарылгалыг хову-трактор бригадазының механизаторлары С. Дадар-оол, М. Куулар, А. Куулар, В. Монгуш болгаш Б. Күжүгет олар ховуларже чемишчидилгелер тегеринің бетинде ажылын хуваап, бригадири-биле чугаалажып турары.

Редакциядан:

«Чыраа-Бажы» совхозтуң удуртукчулары бот-орулга-чарылгалыг бригада, звено, керээлиг коллективтерниң ажылдаарынга таарымчалыг бәйдалдарны бүрүн тургузар, оларның негелделерин долу хандырар дээш хемчеглерни ап чоруткан. Ооң уламынан ук совхозта коллективтиг керээ-биле ажылдаксап турар ажылчынарның саны чыл келген тудум көвүдеп орар. Чүгле бо чылын безин бот-орулга-чарылгалыг керээ-биле ажылдаар күзелин 3 звено, 2 бригада илереткен.

Ол чорук чүнү көргүзүп турарыл дээрге, бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар ажылдаар деп турар коллективтерде кижи бүрүзүнүң хуузунда база хөй-ниитиниң керээ дээш материалдыг сонуургалының чаңгыс аайлажып, холбажып турары болур. Ажылчыннар оларга хуваатынган машина-техниканың, кадарган малының ёзулуг эзлери болуп, ажыл төлевириниң чурумун боттары тургузуп, ажыл-агыйның керээн башкарарынга киржип, оларның мурнунда салдынган сорулгаларны чедишкинниг күүседир дээш бир демниг ажылдап турарының бир херечизи ол.

Бот-орулга-чарылгалыг керээ ёзугаар ажылды организастаарының талазы-биле совхозтуң администрациязының, парткомунуң, профэвилел комитединиң болгаш тускай эртемниглерниң талазындан чедир шиитпирлевейн турар айтырыглар база эвээш эвес. Коллективтиг керээ-биле ажылдаар бригадаларны, звеноларны тургузарда күш-ажылды организастаарын, нормалажыныны, ажыл төлевирин экижидери, шын кылыры чугула.

Ол ышкаш керээ-биле ажылдап эгелээннерни холушкан мергежилдерге өөредири, тургустунган бригадаларга, звеноларга чогуур үезинде чоокку болгаш перспективтиг план онаалдаларны бээри чурумчаан турар ужурлуг. База ол ышкаш шак ындыг арга-биле ажылдап турарларның экономиктиг билиин бедидери чугула. Коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турарларның болгаш совхозтуң администрациязының аразында чарып алган керээниң күүселдезинде, ажылды эргелеп башкарарында болгаш бригада, звено кежигүннериниң күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин тодарадып турарында четпестер эвээш эвес.

Совхозтуң талазындан коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турарларны керээде көрдүнмээн ажылдарже чардыктыра бээр таварылгалар тургулаан. Ол ышкаш кылган ажылдарның түңнелин ай санында үндүрбейн турары четпес.

Бот-орулга-чарылгалыг ажылдаар звенолар, бригадаларны республиканың аңгы-аңгы ажыл-агыйларынга моон-даа соңгаар нептередир. Чүге дээрге ындыг коллективтерде быжыглаттынган черниң, техниканың база продукция бүдүреринге ажыглаттынар өске-даа чүүлдениң ажылгалының бүдүрүкчүлүү бо хевирни ажыглавайн турар коллективтерден оранчок бедик, ап турар продукцияның шынары эки, бот-үнези чиик деп чүвени үстүнде чижектер херек кырында бадытнап турар.

ШЫН

2-ги арын. 1984 ч. март 10

Дуржулга арнының материалдарын «Шынның» тускай коор. М. КӨЖЕЛДЕЙ, В. ЧАДАМБА олар белетизэннер.

Ажыл кылбас кижи чем чивес

КЫМЫЛ ОЛ?

«Амыдыралдың хөлегезинде кымнарыл ол?» деп рубрика-биле «Шын» солунга эрткен чылын парлаттынып турган материалдар «Ажыл кылбас кижи чем чивес» деп рубрика-биле бо чылдың № 40 «Шындан» эгелеп уламчылап эгелээн. Ниитилелге ажыктыг ажыл кылбайн, «чиик» амыдырал-биле, азырадыкчы хөөннүг чурттап чоруур ийи-чаңгыс кижилер бистиң аравыста бар. Ажыл кылбайн турар, арагаже сундулуг кижилерни сойгалаан, маңгысталчак амыдыралдыг кижилер-биле чер-чер Советтериниң, хөй-ниитиниң ап чорудуп турары хемчеглерин көргүскен чагаалар, чүүлдер аңаа парлаттынар. Ынчангаш черле маңгысталчак амыдыралдыг кижилерге кымны хамаарыштырып болурун, хоойлу-дүрүм ёзугаар тайылбыр бээрин Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү С. А. Дорсаттан дилээн бис. Ооң харыызы бо:

— ССРЭ Конституциязының 60 дугаар чүүлүнде «Бодунуң шилип алганы ниитилелге ажыктыг ажыл-чорудулгазының талазы-биле ак сеткилдиг ажылдаары, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры — ССРЭ-ниң күш-ажыл кылып шыдаар хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези болгаш ат-алдарының херээ. Ниитилелге ажыктыг күш-ажылдан былдаары социалистиг ниитилелдиң принциптеринге таарышпас» деп бижиттинген. Совет хамаатылар Үндезин Хоойлуда көрдүнген ол хүлээлгезин ыдыктыы-биле күүседип, төлептиг күш-ажылы-биле Төрээн чуртун улам күчү-шыдалдыг болдуруп турар. Ындыг-даа болза ниитилелге ажыктыг ажыл кылырындан ойталаар, халас тыпкан олча-ажык-биле чурттап, маңгысталчак байдал-биле чурттап чоруур ийи-чаңгыс кижилер бистиң аравыста база бар. Ындыг арга-биле чурттаары социализмниң «кижи бүрүзүнден шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге кылган ажылының хирези-биле» деп кол принциптерин каржызы-биле үреп турары болур. Ынчангаш чер кезип тоялп, диленип, маңгысталчак арга-биле чурттап чоруур кижилерге хамаарыштыр кеземче харыысалгазын хоойлуда доктааткан.

Кодан-суур кезип, маңгысталчак амыдырал-биле чурттап чоруур кижини РСФСР-ниң КХ-ниң 209 чүүлүн ёзугаар 1-ден 2 чыл чедир хуусаада эдип чазаар ажылдарга торгаары көрдүнген. Ону РСФСР-ниң КХ-ниң 209 чүүлүнүң бирги кезээнде айыткан. Ол-ла Хоойлу чүүлүнүң ийиги кезээнде мурнунда ол чүүлдүң бир дугаар кезээнде көрдүнген чүүл ёзугаар шииттирген кижи үстүнде үүлгедигни кылыр болза, 1—3 чыл чедир хуусаада хосталгазын казып шиидери көрдүнген.

Ажылдавайн, чер кезип тоялп, маңгысталчак амыдырал-биле чурттап чораан кижини РСФСР-ниң КХ-ниң 341 чүүлү-биле 1 чылдан 2 чыл чедир хуусаада хосталгазын казып шиидер таварылгада херектиң байдалын, буруулуг кижиниң мөзү-шынарын өөренип көргеш, ооң хосталгазын казып шиидериниң орнунга ол-ла хуусаада күш-ажыл-кижизидилге профилакторийинче чорудар аргазын ажыглап болур. Бо ялга онза айыылдыг кем-херек, сагыштыы-биле аар кем-херек үүлгеткеш, чер кезип, тоялп чурттап чораан ужурунда шииттирип чораан кижилерге көрдүнмээн. Бир эвес күш-ажыл-кижизидилге профилакторийинге кеземче ялазы эрттирер кылдыр шииттирген кижи аңаа баргаш, ажыл кылырындан ойталаар, күш-ажыл чурумун, аңаа хамаарыштыр доктааттынган чурумну каржызы-биле доктаамал хажыдар болза, ук черниң администрациязының киирген бижииниң ёзугаар суд чери ооң аңаа эрттирери-биле шииттирген хуусаазының арткан үезин хосталгазын казыдып эрттирер кылдыр солуур, арткан хуусааны эдип-чазаар күш-ажыл колониязынга эртирер.

Чер кезип тоярары деп чүл? Турум чурттаар чери чок, бир чурттакчылыг черден өскезинче чоруп, тоялп, чер кезип, улаштыр 4 айдан ажыр үеден өрү чыл иштинде хөй-ниитиге ажыктыг ажыл кылырындан ойталап, халас тыпкан олча-биле чурттаарын ынча дээр.

Диленири дээрге — боду ажыл кылбайн, өске хамаатылардан аъш-чем аймаа, акша, идик-хеп болгаш өске-даа өртек-үнелиг материалдарны дилеп ап, халас олча-ажык тып чурттаары болур.

Диленир, чер кезип, тоялп чоруур чорук аразында ылгалдыг болдур ийин. Диленчи чоруктуң чер кезип тоярар чоруктан ылгалы — диленчи кижи турум чурттаар чери бар-даа болза, ажыл кылбайн, диленип, олча-ажык тып чурттап чоруур. Ындыг арга-биле чурттап чоруур кижилерниң хөй кезии боттарын дайынның ийикпе, азы күш-ажылдың инвалиди, азы аар аараан деп мегелеп, улуска кээргенчиг кылдыр коступ, кижилерниң чаагай сеткилин мегелеп чоруур авыяастыг кижилер болуру илереттинген. Хамаатының инвалид болганындан ажыл кылыр шинээн чидирери, улчумал болгаш диленип чурттап чорууру аңаа харыысалга хүлээдир барымдаа болбас дээрзи билдингир. Истелге, суд органнары бо таварылгада ук кижиниң ниити байдалын кичээнгейлиг өөренип көөр болгаш хар-назынын, өг-бүлезин, кадыының байдалын тодарадыр.

Хөй-ниитиге ажыктыг ажыл кылбайн турган тыпкан олча-ажык — мөөрей оюннар-биле, үүрмек, чинжен садыг кылып, лама, хам өттүнүп алганып чораан амыдыраарын хоойлуга удур тыппан ажык-кончаа деп санаар.

Маңгысталчак арга-биле чурттап турар кижилерни илередирин иштики херектер органнарынга даашкан. Кым-бир кижини маңгысталчак арга-биле чурттап чоруур деп санаарынга четчир хире барымдаалар бар болза, ону тодарадыры-биле ол кижини милиция органынга келдиртир. Бир эвес ындыг арга-биле чурттап чорууру тодараттынар болза, ону милиция органы тудуп, хемчээн алыр.

Улаштыр 3 айдан ажыг чыл иштинде тоялп, маңгысталчак арга-биле чурттап чоруур, азы диленип чоруур кижилерге тускай сагындырыгны кылыр. Бир эвес ол арга-биле чурттаарын өскертпес, ол хевээр уламчылаар болза, РСФСР-ниң КХ-ниң 209 чүүлүнде көрдүнген кеземче ялазы онаар апаарын угаадып, ол талазы-биле хол үжүү салдыртып, сагындырыг кылыр. Ажыл кылып шыдаар арга-лыг кижиге бир ай хуусаа иштинде ажылга кирип алырын, аңаа чогуур дузаны улус депутаттарының Советтериниң күүсекчи комитеттери чедирер дээрзин тайылбырлаар. Чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери ажылга кирер дугайында айтырыг тургускан соонда, 15 хонук хуусаа иштинде ооң мергежилинге таарыжыр ажылды тып бээр. Маңгысталчак арга-биле чурттап чораан кижилерни ажылга хүлээп алыр дугайында күүскомнарның бижиктеринде айыткан чүүлдер албан организация, бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларынга ыяап-ла күүседир ужурлуг айтырышкын болур.

Бир ай хуусаа иштинде ажылга кирериниң талазы-биле тускай сагындырыг алган хамааты кижи ол хуусаа эрткен соонда ажылга кирбээн, хөй-ниитиге ажыктыг ажыл кылырындан ойталап, тояңчы, диленчи, азы өске кандыг-бир халас арга-биле олча-ажык тып чурттаарын уламчылаар болза, аңаа РСФСР-ниң КХ-ниң 209 чүүлүнде айыткан кеземче ялазын хүлээдир дугайында айтырыгны шиитпирлээр. Ол ышкаш кезек үе иштинде бодунуң чурумун өскертсе-даа, аңаа сагындырыг кылган соонда, бир чыл иштинде база катап тояңчы, диленчи арга-биле, азы кандыг-бир өске арга-биле маңгысталчак ёзу-биле чурттаар болза, кеземче ялазы онаар. Бо таварылгада база катап тускай сагындырыг кылыры негеттинмес.

Кайы үеден эгелеп хөй-ниитиге ажыктыг ажыл кылырындан ойталаан деп санаарынга херек кырында чугула айтырыглар болган-чок-ла үнүп турар. Ол айтырыгларга чаңгыс аай, дөмей харыы бээри берге. Чоруктуң болган байдалындан ол хамааржыр.

Ажыл кылып шыдаар кижиге хамаарыштыр ындыг үени ооң 18 хар четкен үезинден эгелеп санаар.

Ажылдап азы өөренип турган улуска хамаарыштыр ол үени ажылдан үнер дугайында дужаал үндүрген хүнүнден, өөредилге чери доосхан болза, аңаа диплом тывыскан хүнүнден эгелеп санаар.

Эдип чазаар күш-ажыл колониязынга хосталгазын казыттырып шииттирип чораан ийикпе, азы улус ажыл-агыйының тудугларынга ыяап-ла ажылдаары-биле шенелдеге хосталгазын казыттырып шииттирген кижилерге хамаарыштыр оларның эдип чазаар күш-ажыл колониязындан хосталган хүнүнден ийикпе, азы тудугга ажылдаары-биле шенелдеге шииттирген кижини учёттан үндүрген хүнүнден эгелеп санаар.

Маңгысталчак арга-биле чурттаары дээрге совет социалистиг амыдыралдың хевирлеринге дүүшпес, аңаа удур чүүл болур.

Бо үүлгедиглерге удур күштүг болуп турар хоойлуларны болгаш хөй-ниитиниң салдарын ажыглаар ужурлуг.

С. ДОРСАТ,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

УЛАМ БУРУНГААР

Москваның Куйбышев соңгулда округунуң соңгукчуларының мурнунга эш К. У. Черненконуң чугаазын чурттуң ажылчы чоннары ажыл-иштиң дайынчы программазы кылдыр хүлээп алганнар. Бүдүрүлгелерге, тудугларга, ажыл-агыйларга эрткен хуралдарга болгаш митингилерге хөй-хөй коллективтер бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр деп шиитпирлээннер. Ада-чурттуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн быжыглаарынга салыышкынының улам улгаттыарынга совет кижилер бүрүн бүзүрелдиг.

МОСКВА. «Хроматрон» заводтуң ажылчыннары цехтерниң бирээзинге митингиге омак-хөглүг чыглып келгеннер. «Партияның политиказын бүрүн деткип тур бис», «Бистиң политикавыс — тайбыңның политиказы» деп бижиктиг транспарантыларны ында аскан.

— Эш К. У. Черненконуң чайыннанчак чугаазы Төрээн чурттуң чечектелиишкинин дээш чогаадыкчы ёзу-биле улам күжениишкинниг ажылдаарын биске хүлээдип турар — деп эдиктирикчилер бригадири В. Соронова чугаалаан. — Экономиканың интенсивтиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын бис улам идепкейлиг шиитпирлээр ужурлуг бис деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары онзалап демдеглээн болгай.

Бистиң бүдүрүлгениң ажылчыннары бо чылын өңнүг кинескоптарының дөрт чаа хевирлерин бүдүрерин шиңгээдип алган. Соңгулдаларга алдар кылдыр бис ийи хүнүү камнап алган энергия курлавырларывыс-биле ажылдап эрттирген бис. Бо чылын бистиң коллектививис бүдүрүлгени бүрүнү-биле автоматчыдарын чедип алыр.

— Совет кижи — бодунуң чуртунуң ээзи — деп, П. П. Щербаков аттыг торгу комбинадының коллективинге болган митингиге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Полещук демдеглээн. — Бистиң херээжен ажыл-ишчилеривистиң сеткил-сагыжы бир дөмей. Солукчуларым Е. Краснощекова болгаш А. Самохина-биле кады соңгулдалар хүнүнге алдар кылдыр алган бедиткен хүлээлгелеривисти чедиишкинниг күүседген бис. Амгы үеде бистиң комбинатка калбак хереглелдиң бараанын бүдүрерин көвүдедир дээш немелде станоктарны тургускан. Күш-ажылды организастаарының бригада хевирин шиңгээдип алырын уламчылап турар бис. Ол болза чоннуң чаагай чоруун бедидер дугайында партияның сагыш салыышкынынга бистиң харыывыс болур.

ЛЕНИНГРАД. Ленинградтың «Ижорский завод» каттыжыышкынынга болган митингиниң киржикчилери ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидериниң дугайында чугаалашканнар.

— Бистиң сорулгавыс эң эки, эң бүдүрүкчүлүг ажылдаарында — деп, электри каңнакчызы П. И. Соловьёв чугаалаан. — Бистиң куруненин күчү-күжүн ажылчын холдар тургузуп турар. Бүдүн чартык миллион киловатт күчүлүг болбаазыраңгай ядролуг реакторну тургусканын Константин Устинович чоннуң улуг чедиишкиннериниң бирээзи деп демдеглээнинге чоргаарланыр бис. Ол күчүлүг реакторда ижоржуларның күш-ажылының улуг база кирген.

Соңгулдалар хүнүнге чедир коллектив 230 муң рубльдиң продукциязын немей бүдүрген. Тос экскаваторларны чагыкчыларга хуусаа бетинде чорудуп берген. Эртем-техниктиг депшилгени шапкынчыдарынга ижоржулар бо чылын чаа чедиишкиннерни чедип алырлар.

КИЕВ. Дарницкиниң торгу комбинадының коллективи ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар хүнүнге шалыпчы ажыл-херектер-биле ужурашкан. Бо чылдың эгезинден бээр пландан ажыр чүс-чүс муң метр пөстаавыны хереглекчилерге чорудуп берген. Продукцияны бүдүрер талазы-биле керээде көрдүнген хүлээлгелерин ук бүдүрүлге эки күүседип турар. Чедиишкиннерни улам көвүдедир дээш шиитпирлиин аңаа болган митингиниң киржикчилери илергейлээннер.

— Бүдүрүлгеге болгаш хөй-нииити амыдыралынга күш-ажыл кижизиниң ролюнуң болгаш ужур-дузазының дугайында Константин Устиновичиниң сөстери бисти улам сорук киирген — деп комбинаттың ажылчыны В. Смоловик чугаалаан. — Бистиң комбинаттың ажылчыннары эки темпилерин кудулатпас, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, бүдүрүлгениң ажыктыын бүгү хемчеглер-биле бедидер дээш ажылдап турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр бир хуу бедидер, продукцияның бот-үнезин чартык хуу немей чиигедир деп шиитпирлээн бис.

АЛМА-АТА. Аар машина тудуушкун заводунга болган митингиге экономиктиг шенелдениң ээлчеглиг үе-чадазының түңнелдерин үндүрген. Ук шенелде ёзугаар бүдүрүлгениң ажылын керээлиг онаалдаларны канчаар күүсеткенин барымдаалап үнелеп көөр.

— Эш К. У. Черненконуң чугаалааны ажыл-агыйжы болгаш инициативтиг болур чорук чаа ёзу-биле ажылдаарынга биске дузалап турар — деп, завод директору М. Битный демдеглээн.— Продукцияны бүдүрери болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дыка өскен, дериг-херекселдерни хереглекчилерге чорудуп бээриниң хуусаазы экижээн. Бо чылын коллектив дериг-херекселдериниң алды чаа хевирлерин бүдүрүлгеге шиңгээдип алыр, оларны ажыглаары чылдың-на он миллион ажыг рубль камналганы бээр.

Чурттуң күш-ажылчы коллективтеринге болган митингилерниң киржикчилери тайбыңны быжыглаарынче, чоннуң чаагай чоруун улам бедидеринче угланган Коммунистиг партияның болгаш Совет куруненниң политиказын бир үн-биле деткип турарын илергейлээннер.

(СЭТА).

Шаанда улус хоолай аштакчызының холун тутсуңза, аас-кежиктиг боор сен деп чугаалаар турган. Холун тутсуңза деп чугаалгарга-ла белен... Оларны, хоолай аштакчыларын ам кайыын тывар сен? Ынчалза-даа ындыг түңнел кылырынга далашпайн барып болур. Херек кырында алырга, бүгү-ле чүүлдериниң үези эртип, шупту өскерлип турар болгай. Шаандакы шанак-терге башкарыкчыларының орнунга автомобиль чолаачылары тыптып келген, оон-даа өске дыка хөй профессиялар шуут читкен... А хоолай аштакчылары канчап барган дээр силер? Олар шаандакызы ышкаш, ам-даа бар! Хоолайларны аштаарының аргазы амдыгаа чедир ол-ла олчаан арткан. Оларның шаандакызы ышкаш бажың кырынче үнгеш, база-ла ынчаардагы дег, борбак аар демирни болгаш демир ширбиилди шарааш, хоолай иштинче суп бадыргаш, ону аштап турар.

Хоолай аштакчызының профессиязы эрте-бурун шагда-ла тывылган. Шаг-шаанда хоолайларны чалчалар арыглап турган, ынчалза-даа, кижи бүрүзү кулдуг турбааны билдингир. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тускай мергежилдиг — профессионал кижилер херек апарган. Эң-не баштай ындыг мастерлер XII чүс чылда Италияга ядыы-түреңги кижилерден тывылган. Ооң соонда оларның өөреникчилери дыка хөй чурттарга тыптып келген. Хоорайларның эрге-чагыргалары хоолай аштакчыларының аар-берге ажылдарынга чингелде кылдыр ынчаарда селеме астырып, кара бөрт кедерин чөпшээрээн болгаш ол ындыг профессияның кижилериниң чаңчылы апарган.

Ынчаарга эрги шагдан бээр ол чаңчылдың тывылганы таварылга эвези билдингир-дир. Ындыг ажыл хирлиг-чамныг, аар-берге болганда (ам-даа ындыг) олар, хоолай аштакчылары, дыка эвээш турган. Чогумна ооң чылдагаанындан хоолай аштакчыларынга ужуражырын аас-кежии дижир турган-дыр.

ЧУРУКТА: хоолай аштакчыларының Шверин (ГДР) хоорайда бажың кырында турары.

АДН-СЭТА-ның фотозу.

ДАШТЫКЫДА

ИРАН-ИРАК ФРОНТУДА

БАГДАД. (СЭТА). Иракның Кол шериг командылалының медээзин ёзугаар алырга, чурттуң чепсектиг күштери иран шеригиниң шаап халдаашкынын доктаадып, дайзынның чадаг шериниң дөрт дивизиязын чылча шапкан. Фронтунуң мурнуу участогунда дайынчы хөделиишкиннерниң дугайында дыңнадыгда бадыткап турары-биле алырга, шаап халдаашкынының эгелээни февраль 22-ден эгелээш, иран таланың чидирип өлүрткен 30 муң болгаш балыглаткан — 50 ажыг муң кижи болган. Февраль 28-тиң хүнүнде Иракттың шериг-агаар күштериниң самолёттары 450 дайынчы ужудуушкуннарны кылган, ооң үезинде иран армияның туруштарынче, штабтарынче, оруктарынче болгаш өске-даа шериг объектилеринче ракета-бомбалар-биле күштүг согуушкунну кылган.

«Тигрден Чөөн талаже» иран шериглерниң командылакчызы генерал Фахри фронт чанында Эль-Азаир хоорайга даштыкы журналистерге парлалга конференциязын кылгаш. Болот Эль-Хувейза районунга иранларның шаап халдаашкынын ойтур шаварының сөөлгү түлчүүшкуннарының түңнелдериниң дугайын дыңнаткан.

Генералдың чугаалааны-биле алырга, иранннар фронтунуң 60 километр чедир калбак девискээринге шаап халдаап. Аңаа 4 хире чадаг шериг дивизиялары киришкен, оларның хөй кезии өөреттинмээн «эки турачылар» болган.

Февраль төнчүзүнде Эль-Азаирге чораан даштыкы журналистер Багдад-Амара-Басра аразының шериг-стратегтиг оруу-биле транспорт тайбың-шөлээн шимчээшкинни үргүлчүлеп турарынга бүзүреп көргеннер.

НИКОСИЯ. (СЭТА). Информацияның ИРНА (Иран) агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, иран шериглер дайзынның ийи атаказын ойтур шапкаш, фронтунуң Ирак-биле кызыгаарлашкан шугумунда дайын чорудулгаларын идепкейлиг үргүлчүлеп турар. 20 ирак танкыларны болгаш куякты транспортёрларны узуткаан, ийи шуургедекчи самолёттарны дүжүр аткан. Иранның ШАК-тың самолёттары Эль-Курнаның Соңгу талазында дайзынның бөлүглежиишкининче агаардан согуушкунну кылган. Иран үгер-боолар Ирантын Басра, Мандали болгаш Ханакин хоорайларын боолаашкынкарга таварыштырган.

Керманшах болгаш Иранның өске-даа чурттанчылыг черлерин ирак самолёттарының бомбалап турганының дугайында медээни Тегеранның радиозу дамчыткан. Тайбың чурттакчылардан өлген болгаш балыгланган кижилер бар.

Иран эрге-чагыргалар Американың Каттышкан Штаттарын шиитпирлии-биле сагындырган болгаш бир эвес месилдежиишкинге боо-чепсектиг холгаарлаашкын кылыр болза, Вашингтон Перси мугулдурунда дүшкүүрлүг чорукту күштелдиргени дээш харысалганы рын медеглээн.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

САН-ХОСЕ. Улуска удур америк ёзунуң эрге-чагыргазынга удур боо-чепсектиг демисежип турар сальвадор патриоттар эрткен неделяда Санта-Ана, Ла-Либертад болгаш Сан-Мигель департаментилерде элээн, каш чурттакчылыг черлерни ээлеп алгаш, дайзынның 70 солдадын узуткаан. Патриоттар Сальвадорнуң бүгү девискээринде хөделип турар. Чазак шериглери АКШ-тың күштүг дузазы-даа турза, улаштыр-улаштыр аштырып турар.

ДАМАСК. Израиль эжелекчилерге удур демисежип турар ливан улустуң талазында Сирия моон-даа соңгаар туржуп, Ливанга национал дургуржулганы чедип алырынче угланган чүткүлдерге дузалап апаар. Ол дугайын САР-ның президентизи Хафез Асад Ливанның депшилгелиг-социалистиг партиязының даргазы В. Джумблат болгаш шиит «Амаль» организациязының баштыңы Н. Берри-биле аңаа болган ужуражыышкын үезинде медеглээн.

НЬЮ-ЙОРК. Долу эвес түңнелдерни ёзугаар алырга, сенатор Гэри Харт демократтыг партиядан президентиниң кандидадынга депшиттирери дээш демиселге болуунуң кол чаржалакчызы АКШ-тың мурнунда оралакчы президентизи турган Уолтер Мондейлди тиилээн. Демократтыг партияның эрткен воскресеньеде болган соңгулда мурнунуң хуралдарынга Харт оларның киржикчилериниң 50,5 хуу бадылаашкынын, а Мондейл—43,5 хуу бадылаашкыннарын алган.

БОНН. «ГФР-ге ортумак ыракшылдыг чаа америк ядролуг ракеталарны тургусканы улустар аразынга тайбың кады ажылдажылганың оруктарынга шаптыктаашкын боол, делегейниң чаа дайынынга дөрт белеткел болур» — деп, дайынга удур барыын-герман шимчээшкинниң төлээлекчилеринаң — АКШ-тың Гютерслода (Соңгу Рейн-Вестфалия чери) аэродромунуң тайбың бузээлээшкининиң киржикчилериниң медеглелинде чугаалап турар.

АККРА. Гананың национал камгалалының түр чөвүлели (НКТЧ) куруне эрге-чагыргазының дээди органын-Национал ассамблеяны тургузар талазы-биле ажылдап турар деп, НКТЧ-ниң даргазы Джерри Ролинге медеглээн. Чурттуң телевидение болгаш радиозун дамчыштыр чүве чугаалааш, ол Национал ассамблеяга республиканың ажылчы чоннарының төлээлекчилери — боттарының ажыл-чорудулгазы дээш чон мурнунга харыысалгалыг ажылдакчылар кирер деп айыткан. Куруне эрге-чагыргазын эде тургузары чурттуң чонунуң куруне амыдыралынга киржилгезин калбартыр ужурлуг деп, ол чугаалаан.

(СЭТА).

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

ХЕЛЬСИНКИ. СЭТА-ның корр. Н. Горбуновтуң дыңнатканы:

Делегейниң херээженнер хүнүн Финляндияның херээженнери тайбыңны камгалаары дээш, ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрериниге удур массалыг демисел-биле уткуп турар. Турку хоорайга март 8-те чаңчыл ёзугаар херээженнерниң тайбың марыжын кылыр болгаш маңаа хөй-нити организацияларның төлээлекчилери, студентилер, өөреникчи аныктар киржир.

РИМ. СЭТА-ның корр. В. Соломинниң дамчытканы:

Тайбың болгаш чаывырлыышкын дээш, ракета-ядролуг чепсекти эндере бүдүрериниге удур демиселге, социал-экономиктиг болгаш культурлуг амыдыралга херээженнерниң ролюн болгаш өске-даа айтырыгларны Италияның Компартиязының кежигүннери херээженнерниң ээлчеглиг нити-национал конференциязынга чугаалашкан. Ында муң ажыг делегаттар, ИКП-ның удуртукчулары, парламент депутаттары киржип турар. Конференция нарын, дүшкүүрлүг байдалда эртип турар: чурттуң чагырыкчы бөлүктери Аленниның девискээринге баштайгы согуушкунунуң чаа америк ядролуг ракеталарын тургузарынга чөпшээрешкен, чуртта социал-экономиктиг айтырыглар шыңгыраан. АКШ биле НАТО-нуң Италияны «ядролуг базытче» албадаар дээн айыылдыг планнарынга удур демиселдиң мурнуку одуруунда коммунистер чоруп турар.

ДЕЛИ. СЭТА-ның корр. А. Виноградовтуң дамчытканы:

«Тайбың болгаш социал депшилге дээш демиселди улам калбартып, идепкейжидер» деп, ындыг кыйгырыг-биле бо хүннерде Индий херээженнерниң национал федерациязының (ИХНФ) саналдаазын ёзугаар кампания бүгү Индияда калбарган. Чурттуң херээженнериниң ол эң улуг организациязы империализмниң агрессчи үүлгедиишкиннерин шиитпирлии-биле сойгалап, делегейге кады ажылдажылганы калбартыр дээш демисежип турар.

(СЭТА).

Г. ХОЛЛДУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ак бажыңның амгы ээзии бо чылын болур соңгулдаларга ийиги хуусаада катап соңгуур чорук милитаризмни улам күштелдирери, чаа-чаа агрессиялар-биле, ажылчы чоннарның амыдырал деңнелиниче улам хандыр халдаары-биле, расизм болгаш сөөк-язы ылгаар чоруктуң күштелдириишкини-биле кыкаңылыг боол турар. Ол дугайын АКШ-тың Компартиязының чиңгине секретары Г. Холлдуң ында парлаттынган медеглелинде чугаалап турар.

Ол чуртта политиктиг эрге-чагырганы акша-биле садып ап турар демократтыг болгаш республиканчы партияларның соңгулда кампанияларын тайылбырлап чугаалааш, амгы үеде оларның кордакчылары боттарының аразында американнарга янзы-бүрү «чаагай чорукларны» кайы хирени аазаары-биле маргыжып турарын демдеглээн. Ол партияларның төөгүзү боттанмаан аазаашкыннарының төөгүзү-дүр. Оларның аразында улуг капиталга болгаш Пентагонга бээр чүүлдерни амыдыралга боттандырып турар.

Амгы үеде делегей кырында ядролуг айыыл диргелип келген, ынчаарга Рейганның политиказы ону тамының кыдыынче улам-на чоокшуладыр идип турар деп, Г. Холл оон ыңай бижээн. Республиканчы администрация Совет Эвилелинден ядролуг чепсек-биле артык күштүг чорукту чедип алыр болгаш ядролуг согугну баштай кылыр арганы алыр сорулга-биле боо-чепсекти эндере бүдүрерин дүвү далаш-биле күштелдирип турар. Рейганның ССРЭ-биле чугаалажыышкыннар кылырынче «чүткүлдүң» дугайында медеглели шуут меге чорук-тур.

Чурттуң экономиктиг байдалын чугаалааш, Г. Холл, амгы үеде 10 миллион американнарның ажыл чогун демдеглээн. Ол санга ажыл тывары ндан чогели төнгеш, күш-ажыл биржаларынга бүрүткелдерин соксаткаш, албан статистиказының санынга кирбейн турар хөй-хөй миллион кижилер кирбейн турар. Негрлер-биле ак кештиг кижилерниң акша-шалыңының аразында оранчок ылгал чээрби беш чыл мурнунда турганы хевээр арткан.

Коммунистер үндезин чаартылгаларның программазын саналдап турар. Олар кижи бүрүзүнге ажылдаар эрге магадылаттынган турзун дээш демисежип турарын Г. Холл бижээн.

О. ПОЛЯКОВСКИЙ.

КРИЗИС, АЖЫЛ ЧОКТАР

⊙ **ОСЛО.** «Кризистер болгаш ажыл чокталыышкыны — чүге ындыгыл?» — деп, эге-биле ында парлаттынган номда Норвегияда ажыл чок кижилерниң санының соксаал чокка немежип турарының чылдагааннарын илереткен. Ооң автору, Норвегияның Компартиязының даргазы Х. Клевен политиктиг болгаш социал чидиг айтырыгже шилчээн ажыл чокталыышкын — Барыын чүкту, оон-биле кады норвег экономиканы хаара туткан ээлчеглиг экономиктиг кризистиң тодаргай илерээшкини болурун бижээн. Үе-үелеп ле боол турар кризистер дээрге, капитализмниң бодунуң бүдүжүнде сиңниккен. Ажыл чокталыышкынга удур, ажылчы чоннарның демисели-биле чедип алдынган эргелерин камгалаары дээш хөделиишкиннерин күштелдирериниң чугулазын НКП-ның даргазы демдеглээн.

⊙ **ДУБЛИН.** Ирланд Донегол графствозунга ажыл чокталыышкынның рекорду онаажып турар — ооң ажыл кылып шыдаар чурттакчыларының 27 ажыг хуузу ажылдаар эргезин казытчан. Ол дугайын чурттуң Төп статистика эргелели дыңнаткан. Парлаттынган түңнелдерни ёзугаар алырга, ол чурттуң Лимерку хоорайының чурттакчыларының 22,7 хуузу, Дублинде—21,5 хуузу ажыл чок боол турар. Бүгү чуртта ниитизи-биле ажылчы чоннарның 16 хуузу ажыл чок. Оларның үштүң бир хирези— 25 хар чедир аныктар боол турар.

⊙ **КОПЕНГАГЕН.** Данияның чүс-чүс балыкчылары ажыл соксатканын чарлааш, далайже үнеринден ойталаан. Ук черниң солуннарының дыңнатканы-биле алырга, Барыын Ютландияның порттарында 300 ажыг траулерлер өртегде турбушаан. Балыкчылар ооң-биле Соңгу далайга «Нииты рыноктуң» доктааткан балык тудар талазы-биле ылгай көөр чорууга шиитпирлиг удурланыышкынын илередип турар.

⊙ **ВЕНА.** Австрияның тудуг индустриязының элээн каш чылдарының иштинде таваржып турары кризизиниң түңнелинде ол адырда ажылдаар черлерниң санын кызырарынга болгаш ажыл чокталган кижилерниң санын көвүдедиринге чедирген. Австрияга чүгле эрткен чылда безин 5 муң ажыг тудугжу ажылчыннар дашкаар үндүр октаттырганын статистиканың түңнелдери көргүзүп турар. Ниитизи-биле дөрт чылдың иштинде 24 муң хире ажылчыннар, техниктер, инженерлер, төлевилекчилер ажылдан үндүртүкен. Олар бо чылын барык 30 хуу көвүдээн «артык кижилерниң» санынга немешкен.

⊙ **ТОКИО.** Японияда күш-ажыл биржаларында ээлчег манаан кижилерниң саны улам көвүдеп турар. Ында тускай парлаан медээлерни ёзугаар алырга, январьның төнчүзүнге чедир чуртка ажылдаар эргезин казыткан 1650 муң кижи санаттынып турган. Чуртта ажыл чок кижилерниң саны ажыл кылып шыдаар бүгү чурттакчыларының 2,73 хуузу четкен.

⊙ **БРЮССЕЛЬ.** Бельгияның франк-акшазы шыңгыы бергелерге таваржып турар. Ооң орнаттынар үнези Европаның валюта-акша системазының хемчээлинге эң куду деңнелге четкен болгаш ооң үнезиниң улам кудулаарының айыылы диргелип келген.

(СЭТА).

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Каттышкан Штаттарга деткидип, дузалаштырып турар израиль агрессиглер эжелекчи шериглер-биле Ливанга тайбыңны камгалаар талазы-биле араб чурттар аразының күштери сирий кезээниң удур-дедир турар шугумунда дүшкүүрлүг чорукту улам күштелдирип турар. 10 кижи өлген, элээн хөй кижи балыглаткан. Ында кээп турар медээлерни ёзугаар алырга Бекаа оргулаажында Вашайя Аль-Вади Квар-Мешки болгаш Вади-Димашк районнарынче немелде санныг израиль танкыларны, куяктыг транспортёрларны болгаш өске-даа техниканы хөйү-биле чоруткан. Ол районнарда эжелекчилерниң шериглерин эң шыңгыы дайынчы байдалда тургускан.

Бейрутту Чөөн болгаш Барыын секторларга чарып турар шугумну дургаар эрткен хүннерде үгер-боолары, ракеталары болгаш миномёттары ажыглавышаан, удур-дедир атакылажыышкыннар болгаш чепсектиг месилдежиишкиннер үргүлчүлээн. Барыын-христиан шериг кезектери Барыын Бейруттуң хөй чурттакчылыг Хамра, Вас-Бейрут болгаш Сакиет-Джинзер дээр кварталдарын үгер-боолар-биле адып турган.

ДАМАСК. (СЭТА). Сирияның президентизи Х. Асад-биле Араб чурттар лигазының чиңгине секретары Ш. Клибиниң аңаа болган ужуражыышкынынга Ливанда болуушкуннарны болгаш Чоокку Чөөн чүкте байдалды чугаалажып көрген. САНА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, сирий удуртукчу Ливандан израиль шериглерни доп-дораан, чугаа чокка үндүрериниң негээн.

ТЫВЫҢАРАМ

Сайга, дашка олурар,
Чараш чыжыр үннүг,
Кезен-кезек халыыр,
Кеденгирлээн баштыг,
Хаан кижи кызы ышкаш,
Кара кадак чаңгаалыг.
Улаглыг, кожуглуг тоннуг,
Узун кара кудуруктуг.
Сектаныр кержектиг,
Шоптудан узун дылдыг,
Кайгамчык кызыл боттуг,
Кап-кара тоннуг,
Кып-кызыл хаайлыг,
Нылаң кара тоннуг.
Хире-хире дыңнаарга,
Киштей каапканзыг.
Катап-катап дыңнаарга,
Каттыра каапканзыг.
Аргазында алгырган,
Авырган бе дээрге —
Аал коданында падыңайнып
турар.

Иштик черде ыыттаан,
Итпик бе дээрге—
Ырак эвес, мында
бөпүгайнып турар.
Аъттың кудуруун алган —
Аан чүгүрүк.
Адыгның кежин алган —
Аан күштүг.
Буганың бажын алган—
Аан үзер.
Инектиң дуюн алган—
Аан тайбас.
Хаванның үнүн алган —
Аан киргирээш.
Чораан боду томааннмг,
Соонда барып саадактыг,
Каргыраалаан үннүг,
Кайгамчык дуктуг.
Делегейге ужар эртип,
Тэпкиленип чоруур,
Каптагайга ужар эртип
Кавыырганып чоруур.

КАЗАХ ССР. Беккожа Нурушев баштаан күш-ажыл дистанциязының дугайында чаагай алдар Кокчетав областың девискээрин безин ажыр алгаан. «Урумкайский» совхозка бир бүдүн трактор-хову бригадазын Нурушевтерден тургузуп ап болур.

Беккожа Нурушев амыдыралының дургузунда хөй чүүлдерни кылган: хөй тарааны өстүрген, ийи дайыннарга киришкен. Волга хемниң эриинден Берлинге четкен болгаш оон база-ла тараа өстүрүп чораан. Баянбек, Суюнбай, Мурам, Амандай деп оолдарны база Каншаим, Камал деп ийи кысты өстүрген болгаш кижизиткен.

Дужут ажаарын улуг бөлүктер-биле чорударының аргазы ам бүгү чуртка билдингир. Ол арга Ставропольга ипатовчу аргазы-биле чергелештир «Урумбайский» совхозка тыптып келген. Ону Баянбек Нурушев эгелээн.

ЧУРУКТА: Беккожа Нурушев бодунуң өөрлерн— баштайгы кур-чержилер-биле кады. Солагай таладан: Иван Григорьевич Богдашкин, Михаил Семёнович Долгих, Юрий Николаевич Иванов, Василий Евменович Знахаренко, Беккожа Нурушев, Иван Прокопьевич Болоцких.

М. ЧУМИН биле С. МАГЗУМОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаы.

МЭЭҢ СМОЛЕНЩИНАМ

Юрий ГАГАРИН

Совет Эвилелиниң Маадыры, эң баштайгы ужудукчу-космонавт Юрий Алексеевич Гагаринниң «Космосче орук» деп номундан кыска үзүндүнү парладывыс. Делегейде № 1 космонавтының 50 харлаанын бо хүннерде бүгү чурт калбаа-биле демдеглеп турар. Ооң сөс бүрүзү биске эргим болгаш чоок.

Мээң төрүттүнген өг-бүлем бодуун: бистиң Төрээн чуртувуста миллион-миллион ажылчын өг-бүлелерден чүзү-биле-даа ылгалбас. Мээң ада-ием — бистиң бүгү чонувуска ышкаш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязы амыдыралдың оруун ажыдып бергени бодуун орус кижилер чүве.

Ачам — Алексей Иванович Гагарин — Смоленск чурттуг ядыы тараачынның оглу. Ол хүрээ школазының ийи клазын дооскан. Ынчалза-даа боду кончуг сонуургак, бодунуң ол чүве билип алыксаар чоруу-биле хөйнү чедип алган, бистиң Клушино суурга кылып билбес ажылы чок шевер холдуг кижи турган, ол хөй кезиинде бызаңчылап турган. Ооң улуг-улуг салааларын чуп бадырып турган ышкаш сарыг-сарыг чоңгуларны амдаа тода сактыр мен. Ачамның кижилерге херек эдилелдер кылып берип турганы чигирзигзимээр клённу, ажыг дубту, хырбаланчак хадыны чыдындан тодарадып шыдаар мен.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ыяшты база металл ышкаш хүндүлээр мен. Металл дугайында меңээ авам —Анна Тимофеевна хөйнү чугаалап берип чораан. Авамның ачазы, мээң кырган-ачам Тимофей Матвеевич Матвеев Петроградтың Путилов заводунуң өрүмнекчизи турган. Ол бедик мергежилдиг ажылчын, улустуң чугаалажып турары ышкаш, кара-бытты-даа дагалап каар, демирден чечекти-даа кылып каар турган. Мен ол кырган-ачамны көрүп көрбээн мен, ынчалза-даа ооң дугайында путиловчуларның революсчу, күш-ажылчы чаңчылдарының дугайында хөйнү билир бис.

Бистиң ававыс, ачавыс ышкаш база-ла аныяанда билиг чедип ап шыдаваан. Ынчалза-даа ол хөй номчуп, номдан хөйнү билип ап турган. Ынчангаш ол бистиң хөй санныг айтырыгларывыска шын харыыны берип шыдаар кижи. А бистиң өг-бүлевистиң уруглары дөрт кижи: улуг акывыс Валентин, угбавыс Зоя, мен, бичии дуңмавыс Борис.

1934 чылдың март 9-та төрүттүнген мен. Ачам колхозка бызаңчылап, авам саанчылап ажылдап турган. Авамның ажылга карак кызыл чоруун үнелеп көргеш, сүт-бараан фермазын эргелекчиледип каан. Ол сыгырдаң бажындан эгелээш кара кежээге чедир фермага тура хүнзээр. Ооң ажылы мал чеми төне бээр, мал аарый бээр, азы инек төрүптер дээш кончуг кызыг-кыйыг чок турган.

Бистиң суурувус кончуг чараш суур чүве. Чайын ол ногаан чайт чыдар, кыжын долгандыр ак хар шыва бээр. Колхозувус база байбайлак, кижилерниң амыдыралы четчир. Бистиң бажывыс Гжатск (амгы Гагарин—ред.) хоорайже баар орук аксынга, суур кыдыынга ийи дугаар бажың турган. Бистиң бичии садчыгажывыска яблоняның, вишняның чимистиг үнүштери, карат, кызырак-караа час санында чаагай чыдын чажа бээр. Бажывыс артынга янзы-бүрү чечек шыпкан ногаан шык чаттыла бээр, бистер, кызыл-даван оолдар аңаа лапта ойнааш туруптар бис. Үш харлыг турумда угбам Зоя мени Май бир байырлалында школаже алгаш барганын ам-даа кончуг эки сактыр мен. Аңаа баргаш сандай кырынче үне бергеш:

Кудук кырында шокар
моортай
Кушкаш кедеп, шураар
деп ор...

деп шүлүк номчаан мен. Өөреникчилер мени чаптап, адыш часкап турдулар, аажок-ла амыраан мен. Бичиимден тура уттуучал эвес турдум. Дыка хөй чүвелерни ам-даа чарт сактыр мен. Бажың крышазының кырынче үне бергеш, долгандыр көөрүңге, далай ышкаш, ужу-кыдыы көзүлбес ногаан шынаа чаптып чорупкан, чымчак салгын алдын тарааны сагланнадыр чалгып турар. Өрү көөрге дүвү чок ак-көк дээр көстүр. Ол дээрже шымнып кирген, чер биле дээрниң талыгыр даглар артында тутчу берген черин барып көрүксээн кээр. Суурувус чоогунда хадыңнарның чаражын кижи кайгап ханмас! А чүзүн-баазын өңнүг садтар! А бистиң эштип, байлаңнар тудуп турганывыс, ырактан-на кылаңайнып чыдар хемчигеш! Чамдыкта эштерим оолдар-биле кады авамның ажылдап турганы фермага чүгүржүп чеде бээр бис. Кижи бүрүзүнге изиг сүттү куткаш, хлеб кескиндилерин холдарывыска тутсуп бээр. Кижи мырыңай чип ханмас! Ам-даа думчуумга чыды кээр! Чамдыкта авам бисче көргеш:

— Магалыг үеде төрүттүнген-дир силер. Аас-кежиктиг-дир силер, ачаң-биле бис берге амыдыралды көрген бис — деп чугааланган, кезек боданган, муңгарайдаа берген орар. Авамның арны чазык-чаагай, сеткили чымчак кижи. Мен авамга кончуг ынак мен, чедип алган бүгү-ле эки чүвелерим дээш авамга өрелиг мен.

Ачамның Павел Иванович деп мал эмчизи акызы бар. Паша акый бистиинге кээп хонарга, бис аажок өөрүүр турдувус. Ол даштыгаа сиген кырынга дөжек салгаш чыдып алыр. Бистер база-ла ооң чанынга сөктү бээр бис. Солун чугаа эгелээр. Дээрже көрүп алгаш чыдарывыска, кырывыста сылдыстыг дээрниң чаражын канчаар! Бистиң улуг акывыс Валентин айтырып-ла эгелээр:

— Дээрде чүү барыл, ында кижилер чурттап турар бе?

Павел Иванович:

— Кым билир дээр силер... Өртемчейде миллион-миллион планеталар бар, ооң бирээзинде черле амыдырал бар ыйнаан — деп харыылаар.

Ынчан мен школага кончуг өөреникесеп турган мен. Өөренип турган аныым биле угбам ышкаш кежээлерде оналга кылып олуруксаар, пеналдыг, кыдырааштыг болуксаар турган мен. Чажыт эштерим оолдар-биле кады школаның соңга караанга чеде бергеш, ында өөреникчилерниң самбырада үжүктерден сөстер кожуп, саннар бижип турарын бо-ла кайгап көрүп тургулаар бис. Дүрген-не улуг кижи апаарын кончуг күзеп турган мен. Чеди харлапканымда ачам мынча дээн:

— Юра, сен бо чылын школага өөренир сен...

Бистиң өг-бүлевиске ачамның сөзүнден кым-даа карышпас турган. Ол кончуг шыңгыы, ынчалза-даа чүнүдаа чөптүг кылыр турган. Биске ол корум-чурумнуң, улугларны хүндүлээриниң, күш-ажылга ынак болуруның баштайгы угаадыгларын берген. Ол бисти кажан-даа кончуп, кыжаңып, эттеп база ол ышкаш хөй черге мактап, чассыдып-даа турбас кижи. Ол бисти тенектендирбес, ынчалза-даа бистиң негелделеривиске кончуг кичээнгейлиг турган. Кады чурттап турган кожалары, эш-өөрү ону кончуг хүндүлээр. Колхоз баштаар чери база ооң саналын дыңнаар турганын билир мен. Ооң бүгү-ле амыдыралы колхоз-биле, чер ажылы-биле холбашкан кижи. Колхоз ооң салым-хуузу, ийи дугаар өг-бүлези турган. Бир-ле катап улуг-хүнде ол кедээ Советтен аажок дүвүрээн, эгиштыныш-биле халып келгеш, чаңгыс-ла сөстү боодай адыпкан чүве дег алгырыпты:

— Дайын!

Ававыс кескен сиген дег, орун кырынга олура каапкаш, арнын фартук-биле дуглап алгаш, үн чок ыглап эгеледи. Шупту чүве караңгылап дээн ышкаш болган. Дээрниң кыдыы караңгылап келген. Хат кудумчунуң довурак-доозунун ыңай-бээр дөюлдуруп-ла тур. Суурда шимээн-дааш, ыры-шоор соксаан. Бистер база-ла оюнувус соксаткаш, ыыт чок бардывыс. Ол-ла хүн суурдан аъттарлыг, тергелерлиг болгаш колхозтуң чүък машиназының кырында олурупкан, фанера чемоданнарлыг хып дээн аныяк оолдар Гжатскиже шууржуп эгелээн. Фронтуже чоруткан оолдарны бүдүн колхоз үдеп турган. Кижилер чагыг-сөзүн берген, эвээш эвес карак чажын-даа төккен...

Дайын, үерлээн суг ыпкаш, Смоленщинаже чоокшулап-ла, чоокшулап-ла орган. Суурувустуң кудумчуларын дамчыштыр дескен, балыглаткан, бертик-бежел кижилер эртип чоруп турар апарган. Дайзын Минскини холга апкан, Ельня, Смоленск дээш чидиг демисел чоруп турар деп чугаалар дыңналып турар апарган. Ынчалза-даа тиилелге бистиң болурунга кым-даа чигзинмейн турган.

Эскет чок эдилелдер дугайында

ИНЕ

Дааранырда ол чокка хоржок, инени эмчилер болгаш чурукчулар база ажыглап турарлар. Грампластинкага сонуургалдыглар ине-биле база-ла таныш. Ине муң-муң чылдар мурнунда тыптып келген. Ужун өттүр үттеп каан шиш баштыг балык сөөгү — чер кырынга тывылган баштайгы ине ол. Ооң соонда сөөк инени хүлер ине, оон сөөлзүреди демир, а бай кижилерге мөңгүн ине солаан. Баштайгы каң инелерни Европага арабтар эккелген. Дыка үр үе дургузунда инени хол-биле кылып турган. Ужунда үдүн кылып билбес, ону анаа-ла ытпайтыр ээп ап тургулаан. XVI чүс чылда Францияга сывырындак демир шөө тыртар тускай херекселди чогаадып кылган, ол чорук ине—тевене «херзэнге» эргилдени болдурган.

Амгы үеде инени нарын химиктиг составтыг кончуг эки шинарлыг каңдан кылып турар. Эки инелерниң өртээ аажок улуг. Бистиң чуртувуста кара чаңгыс тускайлаттынган «ине бүдүрүлгези» болур чер Москва чоогунда Колюбакино суурда, ол чүгле холбиле дааранырынга херегээр инелерниң безин 25 хевирин бүдүрүп үндүрүп турар. Дааранып, угулза кылыр, алгы-кеш, хөм-хап, парус даараар дээш инелерниң янзы-бүрү аттары безин хөй чүүлдүң дугайын чугаалап турар... Инелерниң «тиражы»— чылда миллиард кезек.

ХАЧЫ

Чер кырынга тыптып келген баштайгы хачыларны бистиң эравыска чедир безин бүдүн чартык муң чыл мурнунда чогаадып тыпкан. Пружиналаттынып турар дугаланчак каң пластинка-биле тудуштур кожуп каан ийи бижек — ол шагның хачызының байгы-ла «чогаадылгазы» ол. А үш чүс чылда бир-ле дарган кижи кезер ийи бисти белдир дузазы-биле кожуптар-дыр деп бодап каан. Бис бүгүдениң ам билиривис хачы ынчаар тыпты берген. Ындыг хачыларны каңдан, демирден, харын чамдыкта мөңгүнден кылгаш, даштыы алдынкап ап турган.

Эрте-бурунгу шагның ол кезер херексели ам бистиң хүннеривисте хөй янзы болуп турар. Металл, фанера кезер хачыларны үлетпүрде ажыглап турар. Чабаң үнүштер таарып кезер, торттар кезер, хел быжар, дижилей кезер хачылар бар болуп турар. Хирургтуң хачылары садчының будук кезер хачыларынга көңгүс дөмейлешпес, металл кезер хачылар баш таарар хачыдан мырыңай өске. Ынчалзажок оларның шуптузу кижилерге бир дөмей бараан болуп турар.

КАДАГ

Баштайгы амыдырал үезиниң кижизи безин янзы-бүрү чүвелерни тудуштурарынга балык болгаш өске-даа диргиг амытаннар сөөктерин, ыяш тенин, чидиг дазылдарны болгаш ыяш чартызын ажыглап чораан. Хүлер чепсектиң үезинде баштайгы демир кадаглар тыптып келген. Бир ужу бөрттүг, а өске ужу чидиг болур кадагның чаңчыл болган хевири чогум-на ынчан тывылган болгаш ооң соонда эрткен муң-муң чылдарда өскерилбээн. Демир, чес болгаш хүлер кадаглар Египетке, Грецияга, Римге калбаа-биле нептерээн турган. Эрте-бурунгу Руська соп каан кадаглар шагда-ла турган, кадаг согар тускай мастерлер безин тургулаан. Кадаг бүдүрерин XIX чүс чылдың эгезинге чедир холбиле кылып турган, ооң соонда соккан кадаглар кылыр баштайгы машиналарны чогааткан.

ЧУНАР-САВАҢ

Хирни арыдарда дузалаар болгаш чуушкунну белен болдурар ындыг бүдүмелдерни эрте-бурунгу Египетке, Кыдатка, Вавилонга, Ассирияга болгаш өске-даа чурттарга шаг-шаанда-ла ажыглап турган. Бойдустуң күгүрлүг дузун, янзы-бүрү үнүштерни, хүлдү, мал чаан «чиг-эт» кылдыр ажыглап турган. Эрте-бурунгу шагда өшкү, хой азы буга чаан бук бээр ыяштың хүлу-биле холааш, саваң кылып ап турган. Ындыг саваң кончуг аар өртектиг эмнербиле деңнежир болгаш ону колдуунда-ла хол, арын чуурунга ажыглап турган. Ынчалза-даа бурунгу римляннар ону чүгле хир арыдарынга эвес, харын баш дүгүн өң кииреринге (онзагай чүүлдер холуп, алгаш) база ажыглап келген. Ортаакы чүс чылдарда француз порт хоорай Марсель саваң бүдүреринге алдаржый берген болгаш өске чурттарны саваң-биле хандырып турган. Саваң дугайын Россия чүгле Петр хаанның үезинде билип алган, ынчалзажок ол XIX чүс чылдың ортаа үезинге чедир чүгле бай кижилерге билдикгир турган.

Кызылдың № 4 уруглар садында ортумак бөлүктүң уруглары найыралдыг, солун, хөглүг чурттап турарлар. Олар янзы-бүрү оюннар ойнаарынга, ыры, шүлүктер өөреникринге, хол-биле кылыглар кылырынга аажок ынактар. Кижизидикчи башкыларның солун чугаалары, тоолдарын уруглар улуг сонуургал-биле дыңнаарлар.

ЧУРУКТА: уруглар кижизидикчи башкы Ольга Александровна Косых база педучилищениң сургуулу, келир үениң кижизидикчи башкызы Татьяна Оськина-биле.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ГОГОЛЬДУҢ СЮЖЕТТЕРИН ЁЗУГААР

Украинаның улусчу чогаадылгазының алдарлыг мастери В. Кваша ыяшка сиилбип чураан чуруктары-биле Н. В. Гогольдуң чогаалдарын «катап номчуур» арганы берген. Ооң чуруп сиилбээн он-он чуруктарын Миргород хоорайның чурт-шинчилел музейинде делгеп көргүскен.

«Диканька чоогунда кедээ суурга кежээлер» деп чогаалдың маадырларын «Миргород» деп ниити эгелиг бөлүк чуруктарда сиилбип көргүскүлээн.

Ыяштан чонган хөй дүрзү чуруктарда улуг орус чогаалчының амыдыралын көргүскен. Оларның аразында сураглыг чогаалчының үе-чергелери болур А. Пушкинниң, Т. Шевченконуң, Д. Гурамишвилиниң, В. Боровиковскийниң, П. Мирныйның овур-хевирлери, ам 175 чыл мурнунда чогаалчының төрүттүнген Улуг-Сорочинцы суурнуң чурумалдары бар.

«Миргород ам көңгүс өске» деп өөрлеш чуруктарда амгы үениң амыдыралын көргүскен.

ЧЫЛГЫЧЫНЫҢ БЕЛЭЭ

РАССКАЗ

Одарга хойлар доктаап, оъттай берген. Херелмаа узун-тынынга аъдын бошка салыпкаш, негей тонунуң артыкы эдээн дөжелдир хар кырынга оруп алган.

Эрткен чаашкынның чайны бөгүнгү харлыг кыжын сагыыган. Мооң мурнунда каш чыл улаштыр чер каътып чыткан болза, эмир чайын хараганнар безин чиңгир ногаан турган. Соксаал чокка тө каап кээрге, кур кажаа иштиниң өдээ шуут агып баткан. Черниң кырын куу бораан дүй тыртып алган. Тайганың сыык, хымыш ишти, үстүп каап чыдар кара суу кызыл божаланган, оруунга таварышкан ыяш-дашты калчаалыы-биле тура тыртып, ужур шапкан.

Кудуп келген баштайгы хүнде Херелмааның уруглары амырап, хевин көк сугкылдыр маңнашкан. «Малмаган эвес, чүге даштын дешкилеп туруп бердиңер, өгже кириңер, кулугурлар» — деп, кончуттуна каапканынга ол ам эпчоксунган. Оларның-биле кады чаашкынга кезек чагдыргаш, өгге барып кургаглаттынып, «чаашкын кайы-хире-дир, чээ, уругларым! Мен силер хиремде база-ла дешкилеп, чаъста маңнап турдум. Ам кургаглаттыныңар» — деп, чаш чораан чылдарының бир болуушкунун чугаалап бээр турган-дыр ийин.

«Шаг-үениң, бойдустуң кезек болгаш катап келир эргилдези ол чаашкын бо-ла дыр, ам сени таныл кагдым» — деп, ол чаа, мооң мурнунда сагышка кирбээн хөөнге алзы каапкан. Чаш чораан чылдарының дугайы хөрекке ээргиштелген. Чээрби беш чыл мурнунда болуушкун. Алды айның ортаа үези. Херелмааның ада-иезиниң өө база өске-даа аалдар чайлагга көшкүлеп келген. Көшкен аалдарның колхоз чылгызының аразындан тудуп алган аъттары оларда хевээр.

Көш бичиилерге солун болгаш амыр. Чүък чүдүрери, аал кежүрери-биле эккелген дыш малдың кашпагайы сагыш-ла, хой кадарарда мунар, чүрээ өлген чоржаң аъттарга деңнээр-даа ужур чок. Эмдиксимээр, чүгле аксын чайып каанары-даа бар. Бичии оолдар, уруглар оон эрткеш, богбачаваа өөредип мунуксаар, чарыш аъдын чарашсынар. Молдурга дег эвес, чылгы малдың октаары чымчак, аңдарылган кижи черге ооjум дүжер.

Бир катап мунушка шала өөреткен улуг аскырны чуларлааш, сыдымга баглапкан. Бедик, карак-кулаа челинге барык көзүлбес, ыдыкчели дискек карааңче бады келген аъттың чаражы-даа аажок, түрлүг-даа кончуг.

— Кым муна кааптарыл, оолдар?— деп, чылгычыларның бирээзи айтыра каапкан.

— Кадай кижи азырап кааны богба шейил, мунуптуңар че, кым эрезил?— деп, хөөктүрерлер-даа бар.

Сыдым бажында девиржип, думчуу эдип турган эмдикти оолдар сонуургап, сестип көрген, ону мунарындан кым-даа дидинмээн.

— Кандаай оолдар боор, коргар. Аргамчының ужун салбас бис—деп, богбалар өөредип шаг болган Херелмааны эмдик аъткa Аян-оол олуртупкан.

— Аа богда, кулугурну, оол болуру кайыл, бо аалдарда эмдик аът өөредир талазы-биле Херелмаага быражыр оолдар тывылбас — деп, ол мактаар.

— Ындыг сен ийин, Аян-оол, хам-калчаа. Чаш төл бажы тенитпе, кижиниң часыг уруун малга октаттың — деп, Херелмааның авазы үзе кирер.

— Тудуп каан малгаш эвес, кайыын-на аңдарлып турарыл, аңдарылза-даа канчап баар боор. Аътты мунуп өөрензиннер — деп харыылаар.

Херелмаа билип кээргеле, ону элдепсиниш-даа канчаар аът кырынга олурганын сактыр. Эзерге орарга, дагларга деңнештир бедий берген ышкаш болур. Эртенги, кежээки инек саалдазының үезинде чаш кижи бугага үстүртүп, баглаашта аът адааңче кире бээр чалар, малдан шуут кортпас. Бир катап, ужа-тура кылаштап эгелээнде, баглаашта аъттың даванындан туттунуп алган турганы база бар.

— Хамык ужур бо ашакта, чаш чүвелерни малга ушкарар — деп, Херелмааның авазы хыйланыр.

Ону ачазы кулак даштыбиле эрттириптер. «Базым бүрүзүнде коргуп чоруур болза, кижиден чүү артарыл» — дээш, каттытырар. Уруун бош-даа мал кырынга олуртуп алыр. Ынчан Херелмааның ыды безин чидер, арганыр.

Херелмааның мунупканы терең чел-кудуруктуг эмдикдайы мөөп үнген. Чер-дээрни сиртиледир теп, ийи бут кырынга туруп, дээрже бөмбүк-күлештир улаштыр-улаштыр окталып, ийи холунуң арызынче бажын суп, соонче кезек-кезек хей теп, шыдажыр арга чокталып мөгген. Ооп кээп, аттыг чүве, сыдым дээгинден чештине берген, эмдик аскыр бош барган. Окталдыр халааш, хеп-хенертен тура дүшкен. Бичии уруг чел кырынга келген. Аът киштей каапкаш, ийи бут кырынга өрү ужуккан, карак чивеш аразын Херелмаа ажыглап четтигипкен, бодунуң бурунгаар чылганын эде чазап алган. Бодаар-сактыр чай чок кылдыр мөөп, бичии уругну чая силгип каапарын мал оралдашкан. Мунукчу каш-даа катап сывырлып, баш ажар часкылагылаан. Аскыр үзүк-соксаал чокка мөөп турган, бичии уруг сактырга, бир-бирде ыяш бажы-биле деңнежип кээп, чамдык-чамдыкта чер мырыңай бо кылдыр аңаа чоокшулап турган.

Чүү шаг болганда Херелмааның бош аъды маңбиле чүгүрүп эгелээн, долгандыр чер, ыяш оът-сиген баглап каан чүве дег чыдып каап турган. Мурнунга таварышкан чудук ыяштарны, оңгарларны чүректи синиледир ажа шурагылаан. Аът мөгбес апарды, холга дын болза» — деп, бичии мунукчу өөрээн. Аът мунукчузун аалга эккелген.

— Эр-хей, Херел. Оолдарның шуптузун аштың, хынам. Хынам — шыдаар. Эй, оолдар чуларлыг богбаны баглаашка баглаңар — деп, Аян-оолдуң үнү ол хевээр кылдыр каш он чыл соонда, ам безин Херелмааның кулаанга артып калган. — Кайгалга, Херелмаага богбаны белек кылдыр берип тур мен. Колхоз баштаар чериниң эки ажылым дээш шаңнаан кулуну-дур, сеңээ күзелдиим-биле берип тур мен.

А. ОКСУР.

ТВ

МАРТ 10-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — Эки барааннарны хөйнү бүдүрер. 9.20 — «Спортлотонуң» 10-гу тиражы. 9.30 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 10.30 — «Кадыкшыл». 11.15 — «Эртенги почта» деп музыкалыг дамчыдылга. 11.45 — «Көдээниң шагы». Кур болгаш курукчан черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 30 чыл болганынга. «Салым-чолум — кур чер» деп документалдыг телефильм. 12.45 — «Поздняя любовь». А. Островскийниң ындыг аттыг шиизин ёзугаар тургускан уран-чечен телефильмниң 1-ги сериязы. 14.00 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — «Поздняя любовь» деп уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 15.30 — «Музыкальный киоск». 16.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 17.00—Мультфильм. 17.35 — «Делегей панорамазы». 18.20 — Экранда кинокомедия. «Солдат Иван Бровкин». 20.00 — Футболга ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаа. «Днепр» — «Жальгирис». 2-ги оюн. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Делегей болгаш аныяктар». 22.10 — И. Штраустуң чогаалдарындан концерт. 22.55 —23.05 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Хоорайлар дугайында документалдыг фильмнер. 9.00 — «Орус чугаа». 9.30 — Сугже шураашкыннарга делегей маргылдаазы. 10.00 — Ленинградтың телевидениезиниң болгаш радиозунуң ниити ыры бөлүү ырлаар. 10.30— Ворошиловградтың телевидение студиязының программазы. 11.30 —«Дириг амытаннар амыдыралы». 12.30 Бүгүдеге стадион. 13.00 — «Тиилекчилер». Фронтучу өңнүктерниң клуву. «33-кү армияның хоочуннарының ужуражылгазы. 14.30— Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.55 — Курунениң Орус музейи. XVIII чүс чылдың ийиги чартының уран чүүлү. 15.30 —Бистиң корреспондентилеривис чугаалап турлар. 16.00 —Шылгараңгай совет күүседикчилер — Ленинчи шаңналдың лауреаттары. Святослав Рихтер ойнаар. 16.40 —«Марина». Уран-чечен фильм. 18.00 — Мячилиг хоккейге ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаа. «Зоркий» — «Динамо» (Алма-Ата). 18.45 — Мультфильм. 19.00 — Футболга ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаа. «Днепр»— «Жальгирис». 19.45 — Документалдыг фильм. 20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.20 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 —Документалдыг фильм. 21.45 — Хоккейге ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаа. «Сокол» — ЦСКА. 23.15— 23.55 —Концерт.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Мурнуу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 2—7 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 26—31, хүндүс — 7—12 градус соор.

Кызылга хар чагбас. Дүне агаарның температуразы 26—28, а хүндүс — 7—9 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Я тебя никогда не забуду» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Воробей на льду» 9.00, 12.00, 15.00, **«12 месяцев»** 10.30, 13.30, **«Слишком юная для любви»** (2 сериялыг) 16.30, 19.20, шактарда.

«ВОСТОК»: «Великий ум» 10.00, **«Пираты XX века»** 11.20, 15.50, **«Трюкач»** 13.10, 17.40, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чудесная дубрава» 13.30, **«Оглянись»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕИ»: «Чёрная гора» 14.00, **«Тень у пирса»** 16.00, 18.00 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35. секретариаттың 2-23-35. партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистерниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистерниң 2-37-13 чагаа килдизиниң 2-41 27. информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агыы килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41. бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2075.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1: ТС—00072